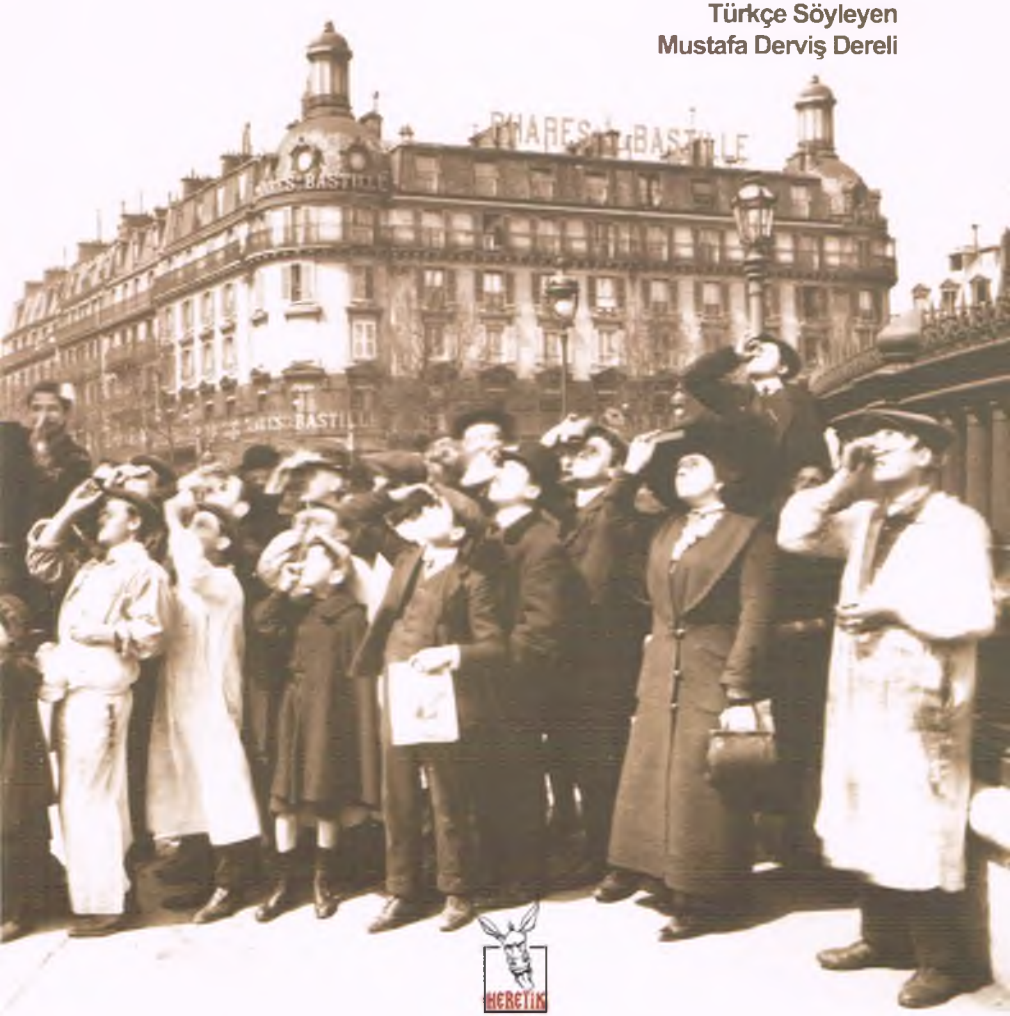
Peter L. Berger
Thomas Luckmann

Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi

Modern İnsanın Yönelimi

Türkçe Söyleyen
Mustafa Derviş Dereli

HERETİK

HERETIK

©1995 Verlag Bertelsmann Stiftung, Gütersloh. Original title of German edition: Peter L. Berger, Thomas Luckmann: "Modernitat, Pluralismus und Sinnkrise –Die Orientierung des modernen Menschen".

Heretik Yayınları: 23 – Sosyoloji Dizisi: 7
ISBN: 978-605-84466-4-9
©2015 Heretik Basın Yayın

Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmadan kısmen de olsa fotokopi, film, vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: 2015, Ankara

Yayına Hazırlayan: Levent Ünsaldı
Türkçe Söyleyen: Mustafa Derviş Dereli
Redaksiyon: Abdullah Ömer Yavuz - H. Alpay Öznazik
Dizgi: İsmet Erdoğan
Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi
Kültür Mahallesi, Yüksel Caddesi, 41/2, Kızılay, Çankaya, Ankara
Tel: +90 (312) 418 52 00 • Faks: +90 (312) 418 50 00
İnternet Sitesi: www.heretik.com.tr
Twitter: twitter.com/heretikyayin
Facebook: facebook.com/heretikyayin
E-mail: heretikyayin@gmail.com

Peter L. BERGER ve
Thomas LUCKMANN

Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi

Modern İnsanın Yönelimi

Modernity, Pluralism and the Crisis of Meaning

The Orientation of Modern Man

Türkçe Söyleyen
Mustafa Derviş Dereli

Peter L. Berger: 1929'da Avusturya'da, Viyana'da doğdu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, ailesiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etti. Wagner College'den 1949'da lisans, New School for Social Research'ten 1950'de yüksek lisans, 1952'de de doktora derecelerini aldı. 1956'dan 1958'e kadar University of North Carolina'da asistan olarak, 1958'den 1963'e kadar da Hartford Theological Seminary'de doçent olarak görev yaptı. Daha sonra, New School for Social Research, Rutgers University ve Boston College'de profesörlük yapan Berger, 1985 yılından emekliliğe ayrılıncaya kadar, Boston Üniversitesi bünyesindeki "The Institute for the Study of Economic Culture" isimli kuruluşun yöneticiliğini yaptı. Din sosyolojisi alanında dünyanın önde gelen isimlerinden birisidir. Sosyolojik teori, din sosyolojisi ve çeşitli alanlar ile ilgili kırktan fazla kitabı ve yüz elliye yakın makalesi bulunmaktadır. Halen *American Interest* adlı online dergide yazılarına devam etmektedir. Bir kısmı Türkçe'ye de çevrilen eserlerinden bazıları şunlardır: *The Social Construction of Reality,* NY: Doubleday, 1966 -Thomas Luckmann ile birlikte- (Türkçesi: *Gerçekliğin Sosyal İnşası,* Çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma yay., İstanbul, 2008); *The Sacred Canopy*, NY: Doubleday, 1967 (Türkçesi: *Kutsal Semsiye*, Çev. Ali Coşkun, Rağbet yay., İstanbul, 2000); *A Rumor of Angels*, Middlesex: Penguin, 1971 (Türkçesi: *Melekler Hakkında Söylenti,* Çev. Ali Coşkun-Nebile Özmen, Rağbet yay., İstanbul, 2012); *The Homeless Mind*, Middlesex: Penguin, 1974 -B. Berger ve H. Kellner ile birlikte- (Türkçesi: *Modernleşme ve Bilinç*, Çev. Cevdet Cerid, Pınar yay., İstanbul, 2000); *Pyramids of Sacrifice: Political Ethics and Social Change*, NY: Doubleday, 1974; *Facing up to Modernitiy: Excursions in Society, Politics and Religion*, NY: Basic Books, 1977; *The Heretical Imperative: Contemporary Possibilities of Religious Affirmation*, Garden City, NY: Doubleday, 1979; *A Far Glory: The Quest for Faith in an Age of Credulity*, NY: The Free Press, 1992; *Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World* -Samuel P. Huntington ile birlikte- Oxford

University Press, 2002 (Türkçesi: *Bir Küre Binbir Küreselleşme,* Çev. Ayla Ortaç, Kitap yay., İstanbul, 2012); *Adventures of an Accidental Sociologist -How to Explain the World Without Becoming a Bore-,* Prometheus, 2011.

Thomas Luckmann: 1927 yılında Slovenya'da doğdu. Sosyoloji eğitimini Vienna, Inssbruck gibi Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde ve Amerika'da (New School for Social Research in New York) tamamladı. Akademik hayatı ise daha çok Almanya'da geçti. 1994 yılında emekliye ayrıldı. Başlıca ilgi alanları iletişim sosyolojisi, bilgi sosyolojisi, din sosyolojisi ve bilim felsefesidir. 1967 yılında yayımlamış olduğu *The Invisible Religion* adlı eseriyle din sosyolojisi sahasında oldukça fazla ilgi uyandırmıştır. Bazı eserleri şunlardır: *The Social Construction of Reality,* NY: Doubleday, 1966 -Peter L. Berger ile birlikte- (Türkçesi: *Gerçekliğin Sosyal İnşası,* Çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma yay., İstanbul, 2008); *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society,* NY: Macmillan, 1967 (Türkçesi: *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi,* Çev. Ali Coşkun-Fuat Aydın, Rağbet yay., İstanbul, 2003); *The Sociology of Language,* Indianapolis: Bobbs Merrill, 1975; *Life-World and Social Realities,* London: Heinemann, 1983.

İçindekiler

Takdim 9

Önsöz 13

Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi -Hangi Temel İnsani Yönelim İhtiyaçları Giderilmeli?

1. İnsan hayatının anlamlılığının temelleri 19

2. Sosyal ilişkilerin anlamlılığı, anlam birliği ve anlam krizlerinin genel koşulları 31

3. Modernite ve anlam krizi 43

4. Sorgulanmaksızın kabul edilenlerin kaybı 59

5. Alışılmış anlam ve anlam krizleri 71

6. Toplumlar anlam krizlerinin üstesinden nasıl gelebilirler: yanılsamalar ve olasılıklar 81

7. İleriye dönük beklentiler 91

Takdim

Sosyoloji ve din sosyolojisinin önde gelen iki ismi P. Berger ve T. Luckmann tarafından kaleme alman bu kitap, Almanya'da köklü bir geçmişe sahip olan Bertelsmann yayınevinin "kültürel yönelim" konusunda hayata geçirdiği proje dizisinin ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Önce Almanca olarak basılan, sonra da İngilizceye çevrilen bu çalışma, Berger ve Luckmann'ın hem birlikte hem de ayrı ayrı kaleme aldıkları eserlerde yaptıkları fenomenolojik tahlillerin tamamlayıcısı mahiyetindedir. Berger'in din sosyolojisi merkezli düşüncelerine ithafen yazılan *Peter Berger and the Study of Religion* adlı eserde Luckmann'ın da dikkat çektiği gibi bu kitap, her ikisinin işbirliğini ve uyumunu açık şekilde göstermektedir.

Berger ve Luckmann insan hayatının genel şartlarını ve temel yapılarını teşhis etme amacıyla "anlam"ı derinlemesine irdelerler. Onlara göre anlam, insan bilincinde, yani bir beden içerisinde bireyleşen ve bir şahıs olarak sosyalleşen bireyin bilincinde inşa edilir. Yine onlara göre anlam, bilincin karmaşık bir formundan başka bir şey değildir; kendi kendine var olmaz, daima bir referans noktası vardır. Anlam sahaları kat-

manlıdır. Tabii ve toplumsal dünya gerçekleriyle ilgili düşük anlam katmanları olsa da, antik dönemlerden bu yana değer sistemleriyle ilgilenen din adamları ve filozoflar aracılığıyla gelişen yüksek anlam katmanları söz konusudur. Bu yüksek anlam katmanları hem gündelik hayat içerisindeki hem de gündelik hayatı aşan gerçekliklerle ilgili krizleri aşma iddiasını taşımaktadır. Fakat modern dönemle birlikte anlamın üretilmesi ve iletilmesi bir kriz içerisine girmiştir.

Toplumdaki ve bireylerin hayatlarındaki anlam krizlerini oluşturan en önemli faktör ise, onlara göre modern sekülerizm değil, modern çoğulculuktur. Zira modern çoğulculuk, aklıselim "bilgi"ye zarar vermiştir. Dünya, toplum, yaşam ve bireysel kimlik sorulara tabi tutulmuştur. Bunların hepsi çoklu yorumlara maruz bırakılmış ve her yorum kendi muhtemel eylem perspektiflerini tanımlamıştır. Eylemleri düzenleyen, kimliğe dayanak oluşturan anlam ve değer sistemlerinin sorgulanmaksızın kabul edilme statüsünü yerle bir etmiştir. Bütün sosyal ve psikolojik sonuçları ile birlikte sorgulanmaksızm kabul edilen şeylerin kaybının en belirgin görünümü ise din alanında gerçekleşmiştir. Modern çoğulculuk, dini kurumların bir zamanlar keyfini sürdüğü tekelciliğin zeminini kaydırmış, artık inançlar bile seçenekler arasından tercih edilir hale gelmiştir.

Anlam krizinin önüne geçilebilmesinin bir imkânı var mıdır? Yazarlara göre bu ancak, birey ile toplum içerisinde sistemleşmiş olan deneyim ve eylem kalıpları arasında bağ kuran "aracı kurumlar"ın modern toplumda yeniden tesis edilmesiyle mümkün olacaktır. Çünkü kadim dönemde bu tarz problemlerin üstesinden gelebilecek kilise gibi kurumlar varken, moderniteyle birlikte bunlar güç kaybetmişlerdir. Oysa onlara göre, aracı kurumlar anlamları üretmeye ve bireylerin/toplulukların yaşamlarında onları desteklemeye hizmet eder-

ler. Bir bütün olarak kapsayıcı anlam ve değerler düzenini toplumun artık ayakta tutamadığı zamanlarda dahi insanlara bir yön verirler. Modern toplumda henüz başlangıç aşamasında olan anlam krizinin bir virüs ya da salgın gibi yayılmasının önüne geçerler. Bireyler de ancak bu kurumlar aracılığıyla toplumsal anlam stokunun üretimine ve işleyişine aktif bir şekilde katkıda bulunurlar.

Türkçe söylemekle ilgili birkaç hususu zikretmekte fayda var. Öncelikle İngilizce metinde iki tire ya da iki virgül arasında yazılan ifadeleri kimi zaman ana cümle içerisine dâhil etsek de metnin orijinal haline sadık kalmak amacıyla çoğunlukla şekli aynen korumaya gayret ettik. Yazarların meramının tam olarak anlaşılabilmesi için önemli gördüğümüz bazı kelimelerin İngilizce asıllarını parantez içerisinde gösterdik. İhtiyaç olduğunu düşündüğümüz bazı kavram ve ifadeleri de Türkçe Söyleyen Notu (T. S. N.) şeklinde dipnotta kısaca açıklamaya çalıştık.

Bu çevirinin ortaya çıkışında pek çok kişinin emeği bulunmaktadır. Öncelikle yüksek lisans tezi kapsamında beni Berger çalışmaya yönlendiren hocalarım Prof. Dr. Hayri Erten ve Prof. Dr. Mehmet Akgül'e, çeviriyi inceleme nezaketi gösteren hocalarım Prof. Dr. A. Vahap Taştan ve Prof. Dr. Celaleddin Çelik'e, orijinal metinde zorlandığım yerlerde bana destek olan hocam Doç. Dr. İlkay Şahin'e, çeviri sürecince teşviklerini esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet Harmancı'ya, metni baştan sona okuyarak önemli katkılar sunan Dr. Faruk Karaarslan'a, metnin son okumasını yapan Arş. Gör. Abdullah Ömer Yavuz'a ve son olarak da eseri yayınlayan *Heretik* Yayınlarına en içten teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa Derviş Dereli

Kayseri - Nisan 2015

Önsöz

Kültürel yönelimle ilgili sorular, modern toplumun en hayati sorunları arasında yer alırlar. Zira bireyselcilik ve çoğulculuk, bireylerin, kendi yaşamlarına rehberlik edecek standartları ve değerleri tayin etme konusunda gittikçe daha fazla zorlukla karşılaşmalarıyla sonuçlanmaktadır. Bireyler, tercih yapma ve karar alma zorunluluğuyla sınırlanmış konum içerisinde bir yön bulabilmek için bu değerlere ihtiyaç duymaktadırlar.

Üç merkezi soru grubu, Bertelsmann Kuruluşunun (Vakfının), "kültürel yönelim" konusunda bir dizi proje hazırlayarak üstesinden gelmeye niyet ettiği oldukça önemli problemlerin bize bir taslağını çizmektedir:

- Bireyler çoğulcu tercih çeşitlilikleri arasından seçimlerde bulunarak hayatlarını nasıl anlamlı hale getirebilirler?

- İnsanlar, etkileşim içerisinde bulunduğu sayısız rolleri ve sosyal ağları nasıl koordine etmektedirler? Başka bir deyişle; kendi kimliklerini nasıl dengede tutmaktadırlar?

- Onların iyi ve kötüye dair fikirlerine hangi değer sis-

temleri yol göstermektedir? Mademki bireyler ortak değer kalıplarını paylaşmaktalar, o halde bazı müteakip soruları sormak zorundayız: Hangi topluluklar, benzer anlam kalıplarını paylaşan ve yaşamlarını aynı değer sistemleriyle anlamlandıran bu tür bireylere şekil vermektedir? Velhasıl: Bu topluluklar, bir bütün olarak toplumun bütünleşmesine nasıl katkı sağlamaktadırlar ya da bunların böyle bir bütünleşmeyi tehlikeye atmasının boyutları nelerdir? Modern toplumlar gerekli bağları nasıl oluşturabilir?

İstikrarlı yönelimler elde eden bireyler, kendi özkavrayışlarına yönelik varoluşsal tehditler karşısında, her derde deva bir ilaca sahiptirler. Bu kişiler şüphe taşımayan bir kimliğe sahip olduklarını düşünürler ve toplumun tamamındaki etkilerine göre eylemlerini anlamlandırmalarına olanak tanıyan etik standartlardan da yararlanırlar.

Bu üç düzeyin hepsinde, bireyler, geleneksel olarak apaçık meydanda olan ve sorgula(n)maksızın kabul edilenler doğrultusunda hareket etmekten vazgeçmeye başlarlar. Bundan dolayı da sorgulanmaksızın kabul edilenlerin kaybı, nelerin anlamlı, iyi ve toplumsal anlamda kabul edilebilir olduğuna karar verme olasılığına, hatta zorunluluğuna yol açmıştır. Bu kararlar bireyseldir, bundan dolayı toplumun bütünleşmesi sıkıntı içerisine girecek olursa kararlar tartışılabilir hale gelir. Bunun yanında, bu tür kararların çoğulcu zenginliği, kendi üyelerinin sadakatlerinin keyfini süren fakat toplumun tamamının refahını zorunluluk olarak hesaba katmayan toplulukların ortaya çıkmasına imkân tanıyacaktır.

"Kültürel yönelim" konusundaki proje dizileri, *Yönelimin Kaybı –Modern Toplumda Bütünleşme Krizi–* (yalnızca Almanca yayımlandı) başlıklı ilk ciltle yayın serisine başladı. Proje sahasının ikinci aşamasında ise, birtakım uzmanların bir araya getirildiği komisyonlar oluşturduk. Bunun ilk sonucu olarak, Peter Berger ve Thomas Luckmann, modern top-

lumda bir anlam krizine yol açan mekanizmayla ilgili kendi analizlerini sunmaktadırlar. Bu çalışma, yakın sosyal çevredeki yönelimle ve iş çevresi ile şirket hiyerarşilerindeki (sosyal) iletişim yönelimiyle ilgili bir proje içeriğinden ortaya çıkmıştır. Diğer alt-projeler daha çok, politik eylemin meşruluğuna ve sosyal süreçlerin devlet kontrolünün sınırlarına ya da modern bireylerin yüz yüze kaldığı bilgi karmaşıklığının ve bilgi akışının giderek artan bir seyir göstermesinden dolayı ortaya çıkan yeni meydan okumalara odaklanacaktır.

Peter Berger ve Thomas Luckmann, modern anlam krizinin sebepleri arasında, modernleşme süreçlerini, çoğulculuğu ve –özellikle de Avrupa toplumlarıyla ilgili olarak– sekülerleşmeyi zikrederler. Bu da bizi, paylaşılan anlam geçerliliğinin, toplum içerisindeki daha geniş birey grupları tarafından sürdürülmesinin zor olduğu sonucuna götürecektir. Anlam kalıpları daha küçük topluluklar tarafından paylaşılmakta ve sürdürülmektedir. Bundan dolayı bireylerin bu topluluklara şekil vermek için hangi yollarla bir araya geldiklerini ayırt etmek oldukça önemlidir. Üstelik onların (bireylerin) hepsinin, politika, ekonomi ve bilim gibi toplumdaki işlevsel makrosistemlerle de bağlantıları vardır. Bu düzeyler ve topluluklar arasındaki etkileşim, aracı kurumlar, kitle iletişim araçları ve gündelik hayattaki ahlakî ifadeler aracılığıyla bir düzen içerisine sokulmaktadır. Bu hususta hangi kurumların etkin rol alacağı ve görevlerini nasıl yerine getirecekleri ile ilgili kesin bilgiyi tesis etmek için daha ileri soruşturmalara ihtiyaç vardır. Böyle bir çalışma ise, en nihayetinde, toplumdaki merkezi eğilimlere savaş açma olasılığı konusunda delil teşkil edebilir.

Prof. Dr. Werner Weidenfeld
Bertelsmann Vakfı
Yönetim Kurulu Üyesi

Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi – Hangi Temel İnsani Yönelim İhtiyaçları Giderilmeli?–

1. İnsan Hayatının Anlamlılığının Temelleri

Bugünün dünyasındaki anlam krizi hakkında konuşmanın, modern insanın hayatındaki yeni bir yönelim kaybı formuna karşılık gelip gelmeyeceği aşikâr değil. Acaba bu, yalnızca, eski bir matemin son tekrarını işittiğimiz anlamına gelebilir mi? Acaba bu, daha değişken bir hal alan dünya yüzeyinde, insanlığa tekrar tekrar acı veren ıstırap hissini açığa vuran bir şikâyet olabilir mi? Diğer bir ifadeyle, insan hayatını, ölüme doğru giden bir hayat haline getiren eski bir matem mi? Yoksa bu, aşkın kurtuluş tarihinde yaşamın anlamını bulduğu bir şüphe ifadesi mi? Yahut böyle bir anlam yoksunluğunun ortaya çıkarttığı bir umutsuzluk mu? "Ecclesiastes" kitabı[1] ("Her şey hiçliktir! Her şey beyhudedir!") döneminin çok uzaklarındayız bugün; fakat 850 yıldan daha uzun bir zaman önce yazılmış olan, Piskopos Otto von Freising'in Kroniği'nin ruhunun uzağında da değiliz: "Biz, hepimiz, geçmiş şeyleri

1 Türkçe Söyleyen Notu [T.S.N.]: *Ecclestiastes*, Eski Ahit'in "Vaiz" bölümüne verilen addır.

hatırlamaktan, bugünün baskısından ve gelecek değişikliklerin korkusundan o kadar bunalırız ki, ölüm hükmünün hepimizin içinde olduğunu ve hayatın kendisini bıktırıcı hale getirebileceğini kabul ederiz." Ayrıca ve yine de Tukididis'ten Albert Camus'ya kadarki tarih içerisinde insan kaderi ile ilgili kavrayışlar birbirinden çok da ayrıksı değildir.

Günümüz toplumunun ve kültürünün modern (ve postmodern) eleştirmenlerinin temel aldığı şeyler, yaşadığımız çağın krizinin, geçmişin bütün acılarından kökten farklı olduğuna bizi ikna eder mi? Bu gözlemciler nadiren insanlık ahvaliyle –*conditio humana*– ilgili radikal bir değişimin gerçekleştiği varsayımından hareket etmektedirler. Bundan daha ziyade onlar, anlamı ortadan kaldıran ve insan hayatını tarihsel olarak biricik bir krizin içerisine sürükleyen modern dönemde, insan hayatının yeni bir sosyal anlam inşasına şüpheli bakıyor görünmektedirler. Bu tür spekülasyonlar güçlü fikirler verebilir, ikna edici de görünebilir; fakat bunların gerçekten deneysel soruşturmalara dayandığı anlamına gelmez. Çağdaş sosyolojik analizlerin, insan eyleminin bir gerekçesi ve modern anlam krizinin karşısındaki bir fon olarak anlam ve anlamlılık gibi varoluşsal bir düzlemi kolayca kabul etmeye meyilli oldukları aşikârdır. Bundan dolayı analize bazı antropolojik öncüllerle başlamak gerekecektir. Bunlar anlamlı insan hayatının genel şartlarını ve temel yapılarını teşhis etme çabasında olacaktır. Anlamın özel yapıları içerisindeki değişim anlayışlarımızı geliştirmek yalnızca bu şekilde mümkündür.

Anlam, insan bilincinde –yani bir beden içerisinde bireyleşen ve bir şahıs olarak sosyalleşen bireyin bilincinde– inşa edilir. Bilinç, bireyleşme, bedenin özgüllüğü, toplum ve şahsi kimliğin tarihi-sosyal inşası, türümüzün, üzerinde düşünme ihtiyacı bile hissedilmeyen ırksal ontojenezimizin[2] karakte-

2 T.S.N.: Ontojeni veya ontojenez, bir organizmanın ilk oluşmaya başladığı

ristik özellikleridir. Ancak biz, insan hayatındaki deneyim ve eylemin çok-katmanlı anlamlılığından oluşan bilincin genel temsilleriyle ilgili kısa bir eskiz çıkarmaya çalışacağız.

Bilincin kendisinin içinde idrak edilen hiçbir şey yoktur, daima bir şeyin bilinci vardır. O, yalnızca dikkatini nesneye, bir amaca doğru yönelttiği kadar var olur. Bu amaçsal nesne, bilincin çeşitli yapay kazanımları tarafından inşa edilir ve onun bir algı, hatıra ya da hayal olup olmadığı kendi yapısı içinde anlaşılır: Merkezin etrafında yer alan amaçsal nesne "teması", açık bir ufukla sınırları belirlenen tematik bir sahaya kadar genişler. Bireyin kendi beden farkındalığına tekrar tekrar boyun eğdirildiği bu ufuk da tematikleştirilebilir. Birbirleriyle bütünleşik temalar dizisi, –biz bunu "kavrayışlar" (*apprehensions*) şeklinde isimlendirelim– kendi içerisinde yine anlamsızdır. Bununla birlikte bu dizi, anlamın var olmaya başladığı bir temeldir. Zira basitçe ve birbirinden bağımsız olarak değil de benliğin ilgisini yönlendirdiği şeylere göre gerçekleşen bu kavrayışlar, tematik açıklamanın da yüksek bir derecesine erişir: Bu kavrayışlar açıkça dış hatları belirlenmiş "deneyimler" haline gelirler.

Bireysel olarak elde edilen deneyimler halen anlamsız olabilirdi. Ancak, öz bir deneyim, kavrayışların arka planından kendisini kopardığından dolayı, bilinç diğer deneyimlerle bu özün ilişkisini yakalar. Bu tarz ilişkilerin en basit formları, "eşit", "benzer", "farklı", "aynı ölçüde iyi", "farklı ve daha kötü" vb.'dir. Böylece anlamın birincil düzeyi inşa edilir. Anlam, bilincin karmaşık bir formundan başka bir şey değildir: Kendi kendine var olmaz, daima bir referans noktası vardır. Anlam, deneyimler arasında var olan bir ilişki gerçekliğinin bilinç halidir. Tersi de doğrudur: Deneyimlerin –ve ileride

andan erişkin bir birey haline gelmesine kadarki süreci, yani "birey oluşu" ifade eden Fransızca bir terimdir.

gösterileceği gibi eylemlerin– anlamı, bilincin "ilişkisel" işleyişi aracılığıyla inşa edilmelidir. Şu anki, özel bir andaki deneyim, yakın ya da uzak bir geçmişteki bir şeyle ilgili olabilir. Genel olarak her deneyim bir diğeriyle ilgili değildir; fakat pek çok deneyimden elde edilen, ya öznel bilgi olarak depolanan ya da toplumsal bir bilgi deposundan alınan bir deneyim türüyle, bir deneyim şemasıyla, bir özdeyişle, ahlâki bir meşrulaştırmayla ilişkilidir.

Bilincin bu çok-katmanlı işleyiş fenomenolojisi karmaşık görünmesine karşın, aslında sonuçları gündelik hayatımızdaki anlamın basit unsurlarıdır. Örneğin bir çiçeğin kavranışındaki kendine özgü "geştalt"; koku, dokunuş ve kullanımın tipik bir biçimiyle alakalı olan tipik bir renkle ilişkilidir. Güdümlü bilinçte bu idrak ediş deneyim haline gelir, bu deneyim ise diğer deneyimlerle ("oldukça fazla çiçekle") ya da toplumsal bir bilgi stokundan ("bir Alpin çiçeğinden") alınan bir sınıflandırmayla ilişki kurmayla edinilir ve nihayetinde de bir eylem planına ("onu topla ve sevdiğin birisine götür!") dâhil edilebilir. Bu süreçte yer alan çoklu tipler ("Alpin çiçeği", "sevilen kişi"), oluşumsal bir şema ("onu topla ve götür") içerisine dâhil edilir ve daha karmaşık, fakat anlamın gündelik birimi olan bir birim içerisinde eritilir. Eğer bu proje, örneğin ahlaki anlamda temellenmiş bir özdeyişle ("onu toplama! o nadir görülen bir çiçek!") çatışmasından dolayı nihai anlamda basit şekilde işlerlik kazanmazsa, o zaman bir karara varılır ve değer ile ilgilerin ilişkisel değerlendirilmesi yoluyla daha yüksek düzeydeki bir anlam inşa edilir.

Bu örnek, "eylemi yapan" ile "eylem"in çifte anlamını göstermektedir. Şu an gerçekleşen eylemin anlamı, ileriye dönük şekilde inşa edilir. Tamamlanmış bir eylem geçmişe bakarak anlamlıdır. Yerleşmiş bir amaca yönelik bakış açısı doğrultusunda eyleme yön verilir. Bu tasarım, içerisinde, eylemi ya-

pan kişinin gelecek durumları sezinleyeceği, onun çekiciliğini ve acilliğini değerlendireceği ve onun beraberinde getireceği adımları göz önünde bulundurduğu unsurların olduğu bir ütopyadır –şu var ki süreç daha önceki emsal eylemlerle benzerlik göstermez ve bir alışkanlık haline de gelmez. Eylemlerin anlamı, "eylemde saklı olan", amaca ilişkin unsurlarla inşa edilir. Başarılı olsun ya da olmasın tamamlanmış eylem –hatta tam olarak tasarlanmış eylem–, diğer eylemlerle karşılaştırılabilir, ilkelerin tamamlanması olarak anlaşılabilir, açıklanabilir, yasaların yerine getirilmesi şeklinde meşrulaştırılabilir, bir normun ihlali için mazeret gösterilebilir ve hatta bazı sınırlar içinde kendi kendisine karşı inkâr edilebilir. Çifte anlam ve anlamın karmaşık yapısı, bütün eylemlerin karakteristiğidir; fakat her günkü rutin içerisinde bunlar bulanık şekilde gözükebilir.

Sosyal eylemler, elbette ki bu anlam yapısını paylaşır fakat ilave karakteristik boyutlar da edinir: Bu, dolaylı ya da doğrudan olabileceği gibi, çift ya da tek taraflı da olabilir. Sosyal eylemler var olan ya da olmayan, ölmüş ya da henüz doğmamış olan diğer insanlar doğrultusunda da yönlendirilebilir. Onları ya farklı anonimlik düzeylerindeki toplumsal tipler ya da yalnızca sosyal kategoriler olarak kendi şahsiyetleri içerisine yerleştirme arayışında olur. Herhangi bir cevabı elde edip etmeme doğrultusunda –bir cevap olabilir de olmayabilir de– yönlendirilmiş de olabilir. Biricik bir şey olarak tasarlanabilir, düzenli tekrarlar elde etmeyi veyahut daimi olmayı amaçlayabilir. Sosyal eylemin ve sosyal ilişkilerin karmaşık anlamı, anlamın farklı boyutlarında inşa edilir.

Açıkça görüleceği üzere, bireyin bilincindeki anlamın inşasını konuşurken, bu inşa, soyutlanmış bir konu, yani "penceresiz bir monad"[3] anlamına gelmez. Gündelik hayat

3 T.S.N.: Monad, ünlü Alman filozofu Leibniz'in metafiziğinde basit, başka

birbirlerine bağlanmış sayısız sosyal eylem zincirlerinden ibarettir ve kişinin bireysel kimliği yalnızca bu eylem içerisinde biçimlenir. Yalnızca öznel kavrayışlar anlam inşasının temelindedir. Anlamın basit katmanları bir kişinin öznel tecrübesinde oluşturulur. Anlamın daha yüksek katmanları ve anlamın daha karmaşık yapısı ise sosyal eylem içerisindeki öznel anlamın nesnelliğine bağlıdır. Birey yalnızca çetrefilli mantıksal çıkarımlarda bulunur ve toplumsal bağlam içerisinde mevcut olan deneyim zenginliğinden yararlanarak eylemin farklılaşmış dizilerini kontrol edebilir. Gerçekten de anlamın unsurları, sosyal eylemin daha geçmiş döneme ait bir eylem silsilesi ("gelenekler") tarafından şekillenirler ve hatta bireysel tecrübenin en düşük anlam katmanında dahi bulunurlar. Tipleştirme, sınıflandırma, deneyim kalıpları ve eylem şemaları, büyük ölçüde toplumsal bilgi stokunun yerini alan öznel bilgi depolarının unsurlarıdırlar.

Anlamın öznel inşası, kesin bir şekilde, bütün bir toplumsal bilgi stokunun ve insanların belirli bir çağda belirli bir toplum içinde doğmasının şekillendirdiği anlamın tarihsel birikiminin başlangıç noktasıdır. Bir eylem deneyiminin anlamı "herhangi bir yerde" doğar, bilinçte "bir zamanlar" oluşur. Bir bireyin "problem çözme" eylemi ise onun tabiî ve toplumsal çevresiyle ilişkilidir. Ancak birey, diğer insanların yaşamlarından kaynaklanan çoğu problemle de karşı karşıya kaldığından dolayı, bu problemlerin çözümü yalnızca öznel

bir şeye indirgenemez ve yok edilemez birim; evrenin ve evrendeki bileşik şeylerin kendisinden meydana geldiği en küçük birlik; kendi içinde, maddi tözlerden farklı olarak, güçler içeren psişik etkinlik merkezi ya da etkin tözdür. Leibniz, evrenin geri kalanının, bir monadın davranışını etkilemediğini göstermek üzere, monadların pencerelerinin olmadığını söylemiştir. Monadlar arasında hiçbir ilişki bulunmadığını söyleyen filozof, evreni meydana getiren monadların düzenli eylemlerini açıklayabilmek için, söz konusu monadolojinin kozmik bir uyum teorisini gerektirdiği düşüncesinden hareketle, önceden kurulmuş uyum fikrine başvurmuştur [Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 7. Baskı, Paradigma yay., İstanbul, 2010, s. 1118].

değil, aynı zamanda özneler-arası bir bağlamdan geçer. Her iki problem de ilişkisel sosyal eylemden neşet eder, bu yüzden de çözümler müşterek şekilde bulunabilirler. Bu çözümler; işaretler, araçlar, yapılar, fakat her şeyden öte bir dilin iletişim formları aracılığıyla nesnelleştirilebilirler ve böylece diğerleri için de erişilebilir hale gelirler.

Nesnelleştirmelerde[4] herhangi bir deneyimin ya da eylemin öznel anlamı, özgün şartların biricikliğinden bağımsız değildir ve toplumsal bilgi stoku içerisinde kabul görmek için kendisine özgü bir anlam tedarik eder. Farklı insanlar benzer meydan okumalara benzer şekilde reaksiyon gösterdiklerinden dolayı, onlar birbirlerinden bu standart reaksiyonları bekleyebilirler ya da hatta şu ya da bu şekilde bu tipik durumla ilgilenmeleri için birbirlerini zorlayabilirler. Bu, eylemlerin, toplumsal kurumlar içerisinde dönüştürülmesinin ön şartıdır. Anlamın ve kurumların tarihsel birikiminin ortaya çıkması, belirli şartlarda birdenbire sıfırdan ortaya çıkan deneyim ve eylemle ilgili problemleri çözme konusunda bireyin yükünü hafifletmektedir. Somut şartlar zaten önceden bilinen şartlarla aynı ise, o zaman, birey deneyim ve eylemin o alışılmış ve pratiği sınanmış formlarına başvurabilir.

Bununla birlikte, nasıl ki durmadan tekrar edilen bütün eylemler kurumsallaşmıyorsa, öznel olarak inşa edilen ve özneler-arası nesnelleşen anlam, bütünüyle toplumsal bilgi stokları içerisinde bütünüyle özümsenmez. Diğer süreçler aracılık ederlerken anlamın nesnelleştiği süreçler toplumsal olarak "işlem görür." Bu süreçler büyük ölçüde baskın sosyal ilişkiler tarafından saptanır. Otoritenin ve iş dünyasının var olan kurumları, hepsinden öte olağandışı güçlerle etkileşimi

4 T.S.N.: Berger ve Luckmann'ın birlikte sistemleştirdikleri dışsallaştırma, nesnelleştirme ve içselleştirme kavramlarıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Peter Berger-Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, Çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma yay., İstanbul, 2008.

sağlayan kurumlar, kendilerini, anlamın üretildiği farklı düzeylere ve alanlara doğru yöneltirler. Bu kurumlar farklı başarılarla bu üretimi etkilemeye ya da buna müdahale etmeye çalışırlar. Denetim derecelerindeki farklılıklar bir tek dönem içerisinde bile muazzam bir biçimde var olagelmiştir ve bu durum halen sürmektedir. Bu durum, birisinin, antik Mısır'la İsrail ve Babil ya da bugünün İran'ıyla İsveç arasında anlam üretimi konusundaki denetimi karşılaştırması durumunda daha da aşikâr olacaktır. Birisinin, modernitenin başlangıcına dek ortak bir yapısal özellik –tekelleş(tir)me eğilimi– bulunduğunu varsayması durumunda dahi, birbirini takip eden çağları inceleyerek farklılıkları gözlemlemesi, çok daha önemli olacaktır.

Deneyim ve eylemle ilgili problemlere yönelik bireysel "çözümler", diğerleriyle iletişim kurma sonucunda öznelerarası yeniden elde edilebilir hale gelen anlamın "birincil" nesnelleştirmeleri, toplumsal anlamda, tarih boyunca büyük çapta değişime uğrayan farklı "yollar" üzerinde işleme tabi tutulurlar. Kurumsal olarak kontrol edilen "ikincil" süreçlerin çoğu ise, haddinden fazla göz ardı edilirler; diğer şeyler uygunsuz hatta tehlikeli görülerek bir köşeye atılırlar. Süreç için yararlanılan anlam nesnelleştirmelerinin bir kısmı yalnızca istif edilir, belirli unsurlar örnek olma işlevini elde ederken, hakkında yeterli ya da doğru şeklinde hüküm verilen şeylere ise bir düzen formu verilir. Bu yüzden bilgi hiyerarşileri ve değer sistemleri –belki de oldukça birbirine eklemlenmiş şekilde– modern-öncesi dünyadaki gibi oluşturulurlar –ya da birbirlerinden bağımsız şekilde gelişebilirler–. Üstelik bu kaybedilmeyen anlam unsurları ve anlam sistemleri, gelecek nesillere aktarılması için, uygun bir şekle dönüşürler. Hemen bütün toplumlarda, özellikle de karmaşık olmayan toplumların çoğunda, bu işlevin yerine getirilmesi için uzmanlar bulunur. Özel olarak eğitilmiş uzmanlar, sıkı denetim, kutsama, sistemleştirme ve pedagoji fonksiyonlarını üstlenirler.

Bütün bu etkinliklerin genel sonucu olarak, toplumsal anlam birikiminin özel tarihsel yapısı ortaya çıkar. Bu yapı, toplumun bütün bireylerinin ulaşabileceği genel bilgi ile erişimin sınırlı olduğu uzmanlık bilgisi arasındaki oranla şekillenir. Anlam birikiminin bir kısmı, bireyin, çağın tabii ve sosyal çevresiyle başa çıkmak zorunda kaldığı gündelik sağduyunun nüvelerini şekillendiren genel bilgidir. Bu kısım kapsayıcı bir sistematik yapıya sahip değildir. Bununla birlikte bu kısım yapısız da değildir; idare edilmek zorunda olunan gündelik gerçeklik alanların haritasını çıkartan anlam sahalarına ve olağandışı gerçekliğin derinlerine inen anlamın diğer kesimine sahiptir. Bu anlam sahalarının bir kısmı, özel bilgi sistemlerinden ithal edilmesi yoluyla gündelik hayatın pratik rutinleriyle sınırlı kalan yapılardan daha ziyade, daha yüksek bir yapı derecesine sahip olur. Modern toplumların gündelik hayatı, gittikçe artan bir biçimde, bu tür "ithallerle" şekillenir: Kitle iletişim araçları, uzmanlık bilgilerini popüler bir form içerisinde dağıtır ve insanlar bu bilginin uygun parçalarını alarak, onları kendi deneyim depolarıyla birleştirirler.

Anlam sahaları katmanlıdır. Tabii ve toplumsal dünya gerçekleriyle ilgili "en düşük", en basit tipleştirmeler, farklı deneyim ve eylem kalıplarının temelleridirler. İstif edilmiş bu tipleştirmeler, daha yüksek değerler doğrultusunda gerçekleşen eylemlerin düsturları tarafından düzenlenmiş eylem şemalarıdırlar. Yüksek "değer yapılandırmaları" kadim yüksek kültürlerden bu yana, değer sistemleriyle ilgilenen din adamları, daha sonraki dönemlerde de filozoflar aracılığıyla gelişmiştir. Bunlar hem gündelik hayatın rutinliği hem de gündelik hayatı aşan gerçekliklerle ("teodisi") ilgili krizlerin üstesinden gelme konusunda toplulukla ilişkili olarak bireyin hayatının gidişatını düzenleme ve anlamlı şekilde açıklama iddiasını taşımaktadırlar.

Yüksek değer yapılandırmalarının ve değer sistemlerinin hayatın tamamını anlamla doldurduğu iddiası, çoğunlukla çok farklı sahadaki eylem modellerini de beraberinde getiren bir şema içerisinde belirginlik kazanır ve onları doğumdan ölüme uzanan bir anlam projeksiyonu içerisine katar. Bu anlam şeması, hayatın tümünü, bir bireyin hayatını aşan bir zaman dilimiyle (örneğin, "sonsuzluk") ilişkilendirir. Bizim "biyografik anlam kategorileri" olarak adlandırdığımız şey, uzun-menzilli eylemlere uzun-süreli bir anlam bahşeder. Gündelik rutinlerin anlamı bütünüyle kaybolmaz; fakat "hayatın anlamı"na tabiidir. Pek çok tarihsel biyografik şema inşası arasında, biz burada yalnızca "ibret verici bir hayat"ın küçük bir türünü, "kutsal yaşam"ın daha büyük bir türünü, kadim bir kahramanlık destanını ve modern bir kahramanlık efsanesini örnek olarak vereceğiz (örneğin Prens Eugene, George Washington, Baron von Richthofen, Antoine de St. Exupéry, Rosa Luxemburg, Stakhanov).

Bütün kurumlar, özel bir işlevsel sahada belirli sosyal eylem kuralları içerisinde kendisini onaylayan "orijinal" bir eylem-anlamını temsil eder. Bu kurumlar arasında, anlamın toplumsal işleyişine katkıda bulunanlar özel bir öneme sahiptirler. Hepsi içerisinde en fazla öneme sahip olanlar ise temel işlevleri anlamı üretmek ve iletmek olan kurumlardır. Bu tarz kurumlar arkaik olanlar dışında hemen bütün toplumlarda bulunurlar. Kadim yüksek kültürlerde, erken modern dönem toplumlarında ve sonrasında (örneğin, bugünlerde İran), dini ahlâki kurumlar, otorite yönetim aygıtlarıyla yakın bir bağ içerisindedirler. Bu kurumlar, görece tutarlı bir anlam hiyerarşisini hem üretme hem de yayma konusunda nispeten başarılı oldular. Bununla birlikte eğer toplumsal anlamın üretim ve dağıtım şartları açık bir piyasa olmaya yaklaşırsa, bunun "anlam bütçesi" açısından dikkate değer sonuçları olur. Böyle bir durumda pek çok anlam tedarikçisi, mevcut anlam zen-

ginliği içerisinden en uygun anlamı seçme zorluğuyla karşı karşıya kalan halkın lehinde yarışmaya başlar. Bu konuya ileride tekrar döneceğiz.

Kurumların, hem özel şartlarda hem de bütün bir hayatın idamesinde, bireyin eylemlerine yönelik anlam depolama ve bu anlamı erişilebilir yapma gibi vazifeleri vardır. Bununla birlikte kurumların bu fonksiyonu, özü itibariyle, bir tüketici, hatta bazı durumlarda anlamın bir üreticisi olarak, bireyin rolüyle ilişkilidir.

Bu ilişki hem arkaik toplum hem de kadim yüksek kültürler içerisinde basit bir şekilde karşılaştırılabilir. Bu tür medeniyetlerde, bireyin eylem alanlarının anlamı, hayatı baştan sona kuşatan anlamda herhangi bir kırılma yaşanmaksızın gerçekleşmektedir ve bu kendi içerisinde görece uyumlu bir değerler sistemine referansta bulunur. Anlamın iletilmesi, anlam üretiminin kontrolüyle de eklemlidir. Eğitim ya da doğrudan telkinler, bireyin yalnızca düşünmesini ve toplumun temel normlarına uymasını sağlama çabasındadır. Aleni olarak söylenilen her şeyin kontrolü ve denetimi, muhalif düşüncenin yayılmasının önüne geçmek amacıyla öğretilir ya da bu yöndeki amaçlar vazedilir. İçsel ve dışsal mücadelelerden kaçınılır ya da bertaraf edilir (tabi her zaman başarılı şekilde değil!). Eylemlerin ve hayat idamesinin anlamı, bütün bunlara bağlı olarak sorgulamaz bir kural şeklinde dayatılır. Örneğin evli çiftlerin kendi aralarındaki ve ebeveynle çocuklar arasındaki ilişkiler, tartışma götürmeyecek şekilde belirlenir. Ebeveynler ve çocuklar genelde buna uyarlar; bunun dışına çıkmak ise açık bir şekilde, kuraldan sapma şeklinde tanımlanır.

Modern toplumlarda ise şartlar farklıdır. Elbette ki kendi özel eylem alanlarında, eylemlerin anlamıyla irtibat kuran kurumlar halen var; elbette ki halen hayat idamesi bağlamında

anlamlı kategoriler olarak bazı kurumlar tarafından yönetilen değerler sistemi var. Ancak, ileride de görüleceği gibi, modern öncesi toplumlarla kıyasladığımızda modern toplumlarda, anlam üretimi, anlam iletimi ve bunun dayatılması konusundaki içsel ve dışsal rekabetten dolayı değerler sisteminin tutarlılığında farklılıklar söz konusudur. Bir kez daha örneğe dönelim: Modern toplumlarda, ebeveynler ve çocukları arasındaki ilişkileri eşit biçimde her iki tarafa bağlı olacak şekilde ve sorgulanamayan katı değerler sistemiyle tanımlanabilecek şekilde bulmak oldukça zor olacaktır.

2. Sosyal İlişkilerin Anlamlılığı, Anlam Birliği ve Anlam Krizinin Genel Koşulları

Toplumsal olarak nesnelleştirilen ve işlenen anlam stokları, tarihsel anlam rezervlerinde "muhafaza edilir" ve kurumlar tarafından "yönetilir"ler. Bireyin eylemleri, toplumsal bilgi stoklarından tedarik edilen nesnel anlamca şekillenir ve kurumlarca ortaya çıkarılan şeylere intibak olma baskısı yoluyla da iletilir. Ancak anlam –bir kişinin her şeyden önce söyleyebileceği gibi– bireyin içerisinde eylemde bulunduğu ve yaşamını sürdürdüğü sosyal ilişkilerin özneler-arası yapısına da bağlanabilir.

Çocuk en baştan itibaren, ailesi ve yakınındaki diğer kişilerle birlikte sosyal ilişkilerin içerisinde bulunur. Bu ilişkiler, düzenli, doğrudan ve karşılıklı etkileşimler halinde gelişir. Doğrusunu söylemek gerekirse, yeni doğan bir bebek, kelimenin tam manasıyla eylemi yapabilecek durumda değildir. Ancak, özgün bir organizma olarak, diğerlerine yönelik davranış geliştirebilen insan türünün doğasında bulunan fizik ve bilinç kapasitesine sahiptir. Çocukla ilgili olan diğer ey-

lemlerin kendisi büyük ölçüde toplumun anlam rezervinden elde edilen deneyim ve eylem şemaları aracılığıyla belirlenir. Çocuk gün geçtikçe eylemlerin karşılıklarını kavramayı ve onların ne manaya geldiğini anlamayı öğrenir. Böylece tarihsel serüven ışığında oluşmuş deneyim ve eylem kalıpları içerisindeki karakteristik eylemler olarak eylemlerini anlayabilir. Çocuk, toplumsal anlam stoklarıyla ilişkili olarak kendisini konumlandırır. Bu süreç içerisinde de tedricen kendi bireysel kimliğini geliştirir. Eylemlerinin anlamını kavramaya başladığı zaman, aynı zamanda ilkesel anlamda kendi eylemlerinden de sorumlu tutulduğunu anlayacaktır. Bu da bireysel kimliğin özünü oluşturan şeydir: Eylemin öznel kontrolü, nesnel anlamda sorumlu olan kişi içindir.

Anlam aktarımının bu temel konumu için, uyarlanmış ideal-tipler anlamında belirlenmiş iki değişken hayal edelim. Bunlardan ilk varsayım; tarihsel anlam rezervinin farklı katmanlarının gayet iyi bir şekilde koordine olduğu, toplumun bütünü için geçerli olan bir değerler sistemi bulunsun. İkinci varsayım; ebeveynler ve çocuğun kişisel ilişki içerisinde bulunduğu diğer önemli kişiler, tarihsel anlam rezervindeki kalıplara göre kendi kimliklerini şekillendirmiş olsunlar. Böyle bir örnekte çocuğun davranışı, diğerlerinin eylemleriyle uygunluk arz edecek şekilde yansıyacaktır. Çocuğun masadan bir tabağı düşürmesi durumunda, aileden birisinin bir gülücüğüyle ödüllendirilmeyecek ve diğerlerinin kızgın bakışlarıyla cezalandırılacaktır. Bu şartlar altında çocuğun kimliği, ebeveyninin kimliğinin şekillendiği tarzla aynı tarz içerisinde normal bir şekilde, hiçbir zorluk çekmeden –"anlam krizi" şimdilik bir kenarda dursun– gelişmiş olacaktır. Yani toplumun anlam rezervindeki değerler sistemi ve biyografik kategorilerle uyumlu olarak bu gerçekleşecektir.

Öte yandan tam aksi yönde olan ikinci örneğimizi ele ala-

lım. Genel anlamda herhangi bir bağlayıcı değerler sistemi yoktur, biyografik kategorilerin ve eylem şemalarının bulunduğu uyarlanmış bir anlam rezervi yoktur, çocukla sosyal ilişki içerisinde bulunan insanlar, davranışlarını dahi neredeyse yansıtmıyorlar. Çocuğun gelişiminin karakteristik sonuçları bu durumda elbette ki önceden kestirilebilir. Yukarıda söylendiği gibi, mükemmel bir uyum asla başarılamaz; fakat arkaik toplumlar ve kadim yüksek kültürler bu tarz örnekleri ortadan kaldırmak konusunda birbirlerinden çok da farklı sayılmazlar. Bununla birlikte karşıt örnek hiçbir gerçeklikle ilgili değildir: Herhangi bir değerler sistemi şekline ve uyarlanmış anlam stoklarına sahip olmayan toplumları, "bir toplum" olarak hayal etmek gerçekten zordur. Bir çocuk olarak herhangi birisi, –değişen boyutlarda– anlam toplulukları da olan yaşam toplulukları (*Lebensgemeinschaften*) içerisinde doğar. Bu, evrensel manada paylaşılmayan anlam stoklarının dahi, tekil, kapalı değerler sistemine uyarlanması durumunda, anlam gruplarının (*commonality*) topluluklar içerisinde geliştirilebileceği ya da tarihsel anlam rezervinden yararlanılabileceği anlamına gelir. O halde elbette bu müşterek anlam, görece uyumlu şekilde çocuklara iletilebilir.

Yaşam toplulukları, uzun ömürlü sosyal ilişkiler içerisinde düzenli şekilde tekrar edilmesi ve doğrudan iki taraflı eyleme dayanması ile karakterize olurlar. Bunlar, topluluğun uzun ömürlülüğü içerisinde kurumsal anlamda bir mekânı ya da başka bir deyişle sağlama alınmış güveni gerektirirler. Bu temel grupların ötesinde toplumlar arasında, kendi içlerinde kurumsallaşan toplulukların farklı formları konusunda büyük çapta farklılıklar söz konusudur. Evrensel temel form, bir kişinin içerisinde doğduğu yaşam topluluklarıdır. Ancak aynı zamanda bir kişinin benimsediği ve buna bir başka kişinin katıldığı –evlilikteki çiftler gibi– yaşam toplulukları da söz konusudur. Bazı yaşam toplulukları da bazı insanların hayat-

larını, gerçek anlamda uzun süreli olarak tasarlanmayan ve diğerlerinin bir şekilde öncülük etme ihtiyacı hissettiği sosyal ilişkilerin sürekliliğine adapte etmek suretiyle kendilerine şekil verirler. Kendilerini cüzzam hastanesi, huzurevleri ya da hapishaneler gibi anlam toplulukları şeklinde inşa eden takdis merasimleri de buna örnek olarak verilebilir.

Yaşam toplulukları az da olsa ortak bir anlamın var olduğunu kabul ederler. Bu ölçüt bazı toplumlarda ve bazı topluluk formları için oldukça minimum seviyede olabilir: Bu belki de eski köle evlerindeki ya da modern hapishanelerdeki gibi, yalnızca gündelik sosyal eylem şemalarının nesnel anlamıyla örtüşmesiyle alakalı olabilir. Yaşam toplulukları, bazı manastır düzenlerindeki gibi ya da belirli ideal evlilik tiplerindeki gibi, hayat idamesinin bütün kategorilerini içerisine dâhil eden anlamın bütün katmanlarında uyumu tamamlama arzusunu da duyabilirler. Ancak farklı toplumlar ve çağlar boyunca yaşam topluluklarının çoğu, bu minimumla maksimum arasında bir dereceye kadar paylaşılan anlamı arzu etmişlerdir.

Minimuma yakın olan beklentiler, en fazla baskı ve güç ile kurumsallaştırılan topluluklarda yaygındır. Onların problemleri, neredeyse bu anlamla hiç ilgili değildir. Beklentilerin dikkate değer biçimde minimumun üzerinde olduğu ve yaşam toplulukları için temel teşkil eden anlamın yüksek katmanlarında dahi belirli bir uyumun var olduğu yerlerde bile, anlamın belli katmanlarındaki bir uyumsuzluk, topluluğun gerçek hayatındaki problemlerinin ötesinde muhtemel bazı güçlükler ortaya çıkarabilecektir –şu da var ki, beklentilerle pratik gerçeklik arasındaki uyumsuzluk o kadar da fazla olmaz–. Eğer bir toplumun değerler sistemi, yaşam topluluklarının ve anlamın uyumlu olması gerektiğini öngörüyorsa o zaman durumlar farklılaşır; örneğin topluluklar içerisinde yaşayan bütün insanlar kendi deneyim ve eylem şekillerini

uyumlu hale getirmelidirler. Böyle bir örnekte, görünüşü itibariyle oldukça önemsiz olan herhangi bir anlam uyumsuzluğu, herhangi bir uzlaşmazlık, yaşam topluluğu içerisinde beliren bir anlam krizini başlatabilir.

Örneğin evli bir çift, yaşadığı toplumun ideallerini takip edebilir ve birlikte güzel ve mutlu şekilde yaşlanmayı arzulayabilir. Kadın, toplumun ortaya koyduğu anlamlar ile kendi somut deneyimi arasındaki büyük çelişkiyi tecrübe ederken, yalnızca erkek, somutlaştırılmış bir algı içerisinde, yaşlılığını normalde seyrettiği şekliyle tecrübe eder. Eğer bir kadının içerisinde yaşadığı toplumda evlilikler kusursuz bir anlam topluluğuyla karakterize edilmezse, evlilikteki iki eş arasındaki genel yaşlılık algısının yorumlanmasındaki uyumsuzluk, çatışmaya ve bir dizi tartışmalara sebebiyet verebilir; fakat bunun, kendi topluluk hayatlarını tehdit eden bir anlam krizine dönüşme ihtimali oldukça zayıftır. Ancak, topluluğun varsayımı, bir evliliğin eksiksiz bir anlam topluluğu olması gerektiğine yönelik ise, o zaman onların ikisi arasındaki anlaşmazlık, her ikisi için de sancılı bir hal alır ve anlam krizi bir yaşam krizine dönüşür.

Örneğimizle ilgili eksik kalan bir yeri tamamlayalım. Varsayalım ki kadın, kendi yaygın yaşlanmalarıyla ilgili –kocaları tarafından paylaşılan baskın görüşlerle uyuşmayan– benzer bir perspektife ulaşmış diğer yaşlı evli kadınlarla karşılaşsın. Anlam topluluğunu tecrübe etme konusunda görüş alışverişinde bulunmaları, onların bu görüşlerini değiştirebilir. Örneğimizin ilk şeklinde, bu anlam topluluğu kocayla yaşanan anlaşmazlık kadar kısmi kalır ve bundan dolayı da yenisiyle değiştirmekten daha ziyade telafi görevi görür. İkincisinde ise, herhangi bir kısmi anlaşmazlık "bütüncül" olarak yorumlanır ve yeni bulunan anlam topluluğu bozulan evliliğin yerini alabilir.

Yaşam toplulukları, minimum bir anlam topluluğunu varsaymak zorunda olsa da, tersi doğru değildir. Anlam toplulukları belirli şartlar altında yaşam toplulukları olabilir, bununla birlikte yalnızca çift-taraflı eylemler aracılığıyla oluşturulup sürdürülebilirler. Bu topluluklar dolaylı farklı anlam pratiği katmanlarında bulunabilirler ve farklı anlam sahalarıyla ilgili olabilirler, örneğin erken modern dönemin hümanist döngüsü gibi felsefi; günümüzün pek çok e-mail grupları gibi bilimsel ya da Héloise ve Abélard arasında geçen konuşmadaki meşhur karşılığıyla "ruhların buluşması" gibi.

Biz belirli şartlar altında problemlerin, çocuğun bireysel kimliğinin özneler-arası inşası içerisinde gerçekleşebileceğini ve buna öznel anlam krizi denilebileceğini daha öncesinde belirtmiştik. Eğer çocuğun davranışı, etrafındaki yetişkinlerin sürekli olarak uyumsuz reaksiyonlarıyla karşı karşıya gelirse, o zaman ya güçlükle ya da güçlük çekmeden eylemlerinin nesnel toplumsal anlamlarını ayırt edebilecektir. Eğer çocuk "ben kimim?" sorusunun karşılığı olarak mantıklı cevaplar alamazsa, baştan sona kendi davranışını ortaya koyar, o zaman da kendi sorumluluğunu üstlenir ve büyük güçlüklerle yüz yüze gelmek zorunda kalır. Bir kişinin kimliği daha uygun şartlar altında problemsiz bir şekilde oluşsa bile, onun dayanma gücü, ilerleyen dönemlerde diğerlerinin eylemlerindeki ısrarcı, sistematik uyumsuzlukların kendi eylemlerine yansıması sonucu tehlikeye girer.

Üstelik yine belirli şartlar altında özneler-arası anlam krizinin de gerçekleşebileceğini daha öncesinde ifade etmiştik. Yaşam topluluklarının farklı formlarından kendisine özgü tutarlılık ölçütlerine sahip olması beklenir –ve bunlar toplumdan topluma, dönemden döneme değişiklik arz eder. Bir anlam krizinin oluşma şartı, belirli bir yaşam topluluğu üyelerinin, kendilerinden beklenilen anlam uyumu katmanlarını sorgu-

suz sualsiz kabul ederek bunları bir araya getirememeleri sonucunda oluşur. Daha öncesinde de vurgulandığı gibi, "olan" ile "olması gereken" arasındaki bu tutarsızlık, çoğunlukla, bir yaşam topluluğu ideallerinin, bu topluluğun eksiksiz bir anlam topluluğu olması gerektiğini dayatmasıyla gün yüzüne çıkar.

Eğer öznel ve özneler-arası anlam krizleri bir toplumda birlikte cereyan eder ve genel bir sosyal problem içerisinde gelişirlerse, o zaman kişi bunun sebebini ne öznenin kendisinde ne de insan varoluşunun özneler-arası verilerinde aramak zorunda kalacaktır. Bu sebeplerin daha ziyade sosyal yapının kendi içerisinde bulunması beklenir. Bundan dolayı tarihsel anlamda bir toplumun hangi yapılarının anlam krizinin gelişimine karşı koyabileceğini, hangilerinin ise böyle bir gelişmeyi teşvik edebileceğini soruşturmak gerekecektir. Daha da netleştirecek olursak: Bireysel kimliğin oluşumunun temelinde süreğen anlamın etkili olması gibi özneler-arası yansımalardaki yeterli bir uyumluluk derecesi için de yapısal şartlar nelerdir? Bu süreçler ne zaman öznel bir anlam krizi meydana getirirler? Krize direnen yaşam topluluklarının esası olan toplumsal ilişkilerin yeterli ölçüdeki uyumunu, hangi yapısal şartlar ilerletirken hangileri bunu engellemektedir?

Bu sorulara modern toplumun tarihsel gelişiminin ışığında somut olarak cevap verme girişiminde bulunacağız. Ancak buna geçmeden önce birkaç soyut genel anlayıştan bahsetmek istiyoruz. Bunun için –pratik anlamda toplumlar arasında sonsuz çeşitlilik ve önem farklılıkları bulunsa da– bütün çağlar için geçerli olan –anlam krizinin ortaya çıkışının yapısal koşulları hakkındaki sorgulamamızla ilgili olarak– iki temel yapı şeklini belirlemek mümkündür.

Anlam krizinden kolay etkilenmeyenlerin ilk tipi içerisin-

de, anlamın farklı katmanlarının ve anlam sahalarının birbiriyle bütünleşmiş durumda olduğu tek ve genel anlamda bağlayıcı olan değerler sistemine sahip toplumlar yer alır: Deneyim ve eylemin gündelik şemalarından hayat idamesinin yüksek kategorilerine ve olağanüstü gerçeklikler doğrultusunda yönlendirilmiş kriz yönetimine kadar (...) anlamın bütüncül sermayesi, toplumsal kurumlar içerisinde depolanır ve yönetilir.

Eylem şemaları nesnelleştirildiği ve toplumsal kurumlar içerisinde zorunlu hale getirildiğinden dolayı, özel anlamın daha yüksek konumunda yer alan ortak bir değerler sistemi doğrultusunda yönlendirilirler ve bu tip toplumda kurumların, pratik hayatla temel mutabıklık içerisinde anlam düzenini ayakta tutması garanti altına alınır. Deyim yerindeyse onlar, çoğu gündelik eylemin anlamını kendi zihinlerine sokmak suretiyle bunu doğrudan yaparlar; yine onlar yaşam topluluklarıyla ilgili olan biyografik anlam kategorilerini, özellikle de toplum üyeleri içerisinde yetişen çocukların bireysel kimliğini biçimlendirme konusunda teminat verilenleri, bütün kapsamıyla belirleyerek bunu gerçekleştirirler.

Farklı toplumlar bu temel modelle farklı boyutlarda birbirleriyle örtüşür. Arkaik toplumlar ise çoğunlukla bu modelle daha uygun şekilde örtüşür. Kompleks, kadim yüksek kültürler bir parça daha az yakındırlar; fakat bu şeklin temel karakteristiği, modern zamanların modern-öncesi toplumlarında dahi bulunabilir. Bütün diğer toplumlar gibi bu toplumlar da kurumlarla ilgili pek çok probleme sahiptirler, üyeleri de herkesin yaşamının içerisinde bulunabilecek olan –tabiatla, meslekle, otoriteyle, yaşamla ve ölümle ilgili– problemlere sahiptirler. Doğal olarak birey için anlam soruları da söz konusudur. Fakat diğerlerine kıyasla daha sabit, hatta çoğunlukla statik olan bu toplumlar, sosyalleşme süreçlerinin ve

eylem kurumsallaşmasının uyumlu olması sayesinde büyük ölçüde istikrarlı olan bir anlam düzeni aktarırlar. Bu süreçler yaşam-toplulukları ve farklı sosyal alanlarla ilişkili olarak anlamlılık içerisinde var olurlar. Bu temel tür, bir ideal tip şeklinde yalınlaştırılabilir, bununla birlikte yapıları bu şekle benzeyen toplumlar dahi, öznel ve özneler-arası anlam krizinin gelişimi ve genişlemesi için temel teşkil etmezler.

Paylaşılan ve bağlayıcılığı bulunan değerlerin artık herkesçe kabul görmediği ve yapısal anlamda teminat sağlamadığı toplumlarda durumlar değişir ve böyle toplumlarda söz konusu değerler hayatın bütün alanlarına eşit biçimde ve uyumlu bir şekilde yayılmaz. Bahsettiğimiz bu şey, hem öznel hem de özneler-arası anlam krizinin yayılması için olmazsa olmaz şarttır. "Krize meyyal" olan bu temel toplum tipini formüle ederken, onun yapısal karakteristiklerini basitliği içerisinde belirlemeye çalışmak amacıyla pek çok detayı ihmal edeceğiz.

Bu tarz toplumlarda geçmiş dönemlerden bu yana oluşan bir anlam stoku olarak gelenekten miras kalan bir değerler sistemi bulunabilir. Bu değerler sistemi toplumsal bilgi stokunda nesnelleştirilir ve orada burada halen özelleş(tiril)miş (dini) kurumlar tarafından idare olunur. Hatta daha fazla oranda hayali müzelik anlam depolarından "ithal edilmiş" birtakım değerler dahi bulunabilir. Bu noktada çoğulculuk denilen sorunsalla ilişki kurmaya çalışmadan çoklu bir değerler sisteminin bir arada bulunma ihtimalini ele almaya koyulacağız. Bir toplum, yalnızca tek bir değer sistemine, kelimenin tam manasıyla, yüksek değerler doğrultusunda adım adım düzenlenmiş hayatın bütün alanlarını kapsayan anlam unsurlarını (deneyim ve eylem şemalarından hayat idamesinin genel kategorilerine varıncaya kadar) içerisinde barındıran tek bir sisteme sahip olması durumunda dahi, "krize meyyal" olabilir.

Hatta böyle bir toplumda bir değer sistemi hem bulunabilir hem de bulunmayabilir. Böyle bir toplumda (ekonomik, siyasal ve dini anlamda) "büyük" kurumlar kendilerini yüksek değerler sisteminden ayırmışlar ve bireyin eylemine onların idaresi altında bulunan işlevsel saha içerisinde karar vermişlerdir. Ekonomik ve siyasal kurumlar, sorumlu oldukları alan içerisinde eylem şemalarının araçsal-rasyonel ve nesnel anlamlarını mecburi tutarlar. "Ayrıca", tabiri caizse, dini kurumlar da bir bakıma hayat idamesi için değer-yönelimli rasyonel (*wertrational*) kategoriler "sunarlar". Biz burada "sunma" terimini, burada varsaydığımız, çoklu, birbirleriyle yarışan sistemler doğrultusunda değil de yüksek değerler doğrultusunda düzenlenmiş yalnızca bir anlam düzenine sahip olan toplum örneğinde kullanacağız. Çünkü bu örnekte dahi, dini kurumlar, hayat idamesinin bütününe anlam katma kapasitesinde olan yüksek düzen kategorilerini aktarırlar; fakat diğer sistemlerle rekabet etmeden, bu kategoriler bağlayıcı olmayabilir ve insanların yaşam idamelerini etkilemeyebilir. Her şeyden öte, bu tip toplumsal kurumlar artık hayatın pratiğiyle uyumlu ve bağlayıcı tarzda düzenli bir anlam ve değer stokunu taşıyamaz.

Bütünüyle ortak değerlerden ve paylaşılmış gerçeklik yorumlarından soyutlanmış bir toplum düşünülemez. Böyle bir toplum tipinde apaçık şekilde moderne meyilli olan değerlerin doğası nedir ve onlar nerede bulunur? Şurası kesindir ki, farklı işlevsel alanlar içerisinde kurumsallaştırılan eylem şemaları, bunları eyleme dönüştürmek için bağlayıcı ve nesnel bir anlama sahip olurlar. Tekil bir alan içerisindeki eylemin organize edilişinde bir anlam topluluğu kesinlikle bulunur. Bununla birlikte bunların çoğu gruplar yoluyla geçmez. Kurumsallaştırılan eylem şemalarının nesnel anlamı, bu sahanın işlevleri doğrultusunda araçsal olarak yönlendirilir. Araçsal-rasyonel şeklinde genelleştirilebilir veçhesi bir yana kurumsal-

laştırılan bu eylem şeması alanlar arasında transfer edilemez ve kesin bir biçimde yüksek anlam şemaları içerisinde bütünleştirilemez. Eylemin nesnel anlamı kendi içerisinde, özneye ve eş zamanlı biçimde yüksek bir değer sistemine doğru yönlendirilmeye atıfta bulunan kategoriler içerisinde bir araya gelemez. Yalnızca dini ve "yarı-dini" kurumlar, böyle bir genellik iddiasıyla anlam kategorilerini iletebilirler. Bununla birlikte bu iddia, diğer "büyük" kurumların eylem şemalarının nesnel anlamları tarafından çürütülür. Bu anlamlar, aktarılan yüksek anlamlı hayat şemalarıyla uyumluk arz etsin ya da arz etmesin, gündelik hayatın pek çok sahasında bireyin eylemlerine yön verirler. Birilerinin hayatını yüksek bir değer sistemiyle bütünleştirme iddiası, esasen yalnızca diğer "büyük" kurumların dokunmadığı bir alanda, yani toplumsal anlamda "özel alan" olarak tanımlanan bir alanda gerçeğe bürünebilir.

Bir toplumda en asgari düzeyde paylaşılan anlamlar, "fonksiyonların işleyişi" konusunda varılan genel uzlaşı kapsamına girer, örneğin, her eylem davranışı sahası içerisindeki uzlaşı, araçsal-rasyonel gereklilikler doğrultusunda yönlendirilmelidir. Bu asgari uzlaşı birey varoluşunun özel rezervleri içerisindeki genel kabul tarafından güvenceye alınır ve yaşam toplulukları, kendilerini diğer bireylerden ve gruplardan ayrıştırarak, takip edilebilecek olan yaşam anlamlarıyla yollarını ayırır. Bu tip toplumlarda dahi bu asgari düzeyin sınırları aşılabilir. Öncelikle, "büyük" kurumların kendi özel anlamlarını –kendi içlerindeki eylem kuruluşunun rasyonelliğinden de öte– genel değerlere eklemlendirmesi, örneğin "kamu yararı" gibi, dikkate değerdir. Bu yolla asgari düzeyi aşma, eylem şemalarının kendisi el değmemiş şekilde kalırken, hepsinden öte meşru amaçları yerine getirebilir. Dahası, ikinci olarak, bireyler ve anlam toplulukları, bir "büyük" kurum tarafından araçsal-rasyonel nesnel anlamının ötesine geçen yüksek "değerler" doğrultusunda yönetilen bir alan içerisinde kendi

eylemlerine yön verme girişiminde bulunabilirler. Ancak, bu yalnızca özel araçsal-rasyonaliteyle çatışma durumunda meydana gelebilir.

Kurumların meşru amaçlar için yüksek değerlerle bağlantı kurması girişimi, yalnızca ruhsuz bir formül meydana getirebilir ve değer-yönelimli hayat idamesi mahremin korunmasıyla sınırlı kalabilir. Bu durum, öznel ve özneler-arası anlam krizinin yayılmasına yol açan şartlara eklenecektir. Hâlbuki bu, eş zamanlı olarak başka bir şeyin, yani farklı değerler sisteminin ve farklı sistem parçacıklarının aynı toplum içerisinde birlikte var oluşunu ve dolayısıyla oldukça farklı anlam topluluklarının paralel şekilde varoluşunun ön şartını da oluşturacaktır. Bu ön şartlardan ortaya çıkan sonuç, çoğulculuk olarak isimlendirilebilir. Eğer çoğulculuğun kendisi, bir toplum için yüksek bir değer haline geliyorsa, biz de o halde modern çoğulculuktan bahsedebiliriz.

3. Modernite ve Anlam Krizi

Çoğulculuk, insanların, aynı toplum içerisinde pek çok farklı yolla hayatlarına yön vermeleri olarak tanımlanacak olursa, herhangi birisi bunu özel olarak modern bir fenomenle ilişkilendirmeyebilir. Birisi ya da başka herhangi bir toplumda çoğulculuğun bir türünü bulabilir. Eski Hindistan da bugünkü Hindistan gibi, görünüm çoğulculuğuyla, Ortaçağ Avrupası da malikâne çoğulculuğuyla karakterize olmuştu. Fakat bu örneklerde, hayatın farklı formları halen ortak bir değerler sistemiyle ilişkiliydi ve yaşam toplulukları arasındaki etkileşim sınırlı ve oldukça sıkı şekilde düzenlenmiş haldeydi. Birisi çoğulculuğu, ortak bir değerler sistemine atıfta bulunmayan farklı yaşam formlarının bir toplumda birlikte bulunması şeklinde tanımlayacak olursa, buna örnekler bulabilecektir; örneğin ekonomik ve politik açıdan tek bir toplum olan Roma İmparatorluğu gibi. Fakat burada dahi farklı gruplar ve insanlar –şurası var ki, onlar bölgesel anlamda ayrışmamışlardır– arasındaki etkileşim, farklı yüksek anlam stoklarının,

işlevsel alanların kurumsallaşmış eylem şemalarıyla ayrılmaları şeklinde düzenlenmiştir. Bundan dolayı farklı gruplar, bir yandan kendi değer sistemlerine bağlı kalırken, diğer taraftan araçsal-rasyonel eylem alanlarıyla etkileşim kurabilirler. Örneğin Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasındaki ilişkiler, "yasalar çerçevesinde" düzenlenmiştir.

Bu düzenlemeler artık sürdürülmez ya da sürdürülemeyecek olursa, o zaman yeni bir durum ortaya çıkar: Dünya görüşlerinin kapsayıcı görünümleri ve değerler sisteminin sorgulanmaksızın kabul edilme statüsüyle ilgili ciddi bozulmalar meydana gelir. Farklı anlam stokları tarafından sınıflandırılan etnik ve dini gruplar, diğer gruplar ve yaşam toplulukları, artık (örneğin bir toplumun ya da ülkenin çeşitli bölgelerinde, mahallelerinde veyahut bir şehrin varoşlarında olduğu gibi) ne mekânsal anlamda birbirinden ayrışmıştır ne de yalnızca kurumsallaştırılan işlevsel alanlarda katı şekilde birbirlerinden ayrılmış eylem dizilerinin belirsiz yerleri aracılığıyla etkileşimde bulunurlar. Belirli şartlar altında, farklı değer sistemleri ve dünya görüşleri arasındaki rastlaşmalar kaçınılmazdır.

Geçmişte de bu olup-bitenlere yakın şeyler olmuştur, örneğin Antik Yunan'da. Özellikle Antik Yunan'da bu çoğulculuk formunun işaretleri bulunsa da, anlam krizinin yayılmasıyla zorunlu olarak ilişkili değildi. Bu çoğulculuk şekli tam anlamıyla yalnızca modern toplumlarda gerçekleşti. Burada, bu çoğulculuğun merkezi yapısal veçheleri, farklı şekilde birlikte var olan ve rekabet eden değerler sistemlerinin üzerinde, "aydın" bir değer statüsüne yükseltildi. Bu yüzden örneğin hoşgörüye mükemmel bir "aydın" erdem gözüyle bakıldı, çünkü yalnızca hoşgörü aracılığıyla bireyler ve topluluklar, varoluşlarını farklı değerlere yönelterek, birbirleriyle yan yana ve bir arada yaşayabilirdi. Ancak, bu modern çoğulculuk formu, aynı zamanda öznel ve özneler-arası anlam krizinin

yayılmasının temel şartıdır. Modern çoğulculuğun zorunlu olarak böyle bir krize yönlendirip yönlendirmeyeceği ise ucu açık bir problemdir. Bununla birlikte, birisi keskin bir kanaatle, oldukça gelişmiş endüstri toplumlarında, örneğin modernleşmenin en ileri boyutlara ulaştığı modern çoğulculuk formunun bütünüyle geliştiği yerlerde, değer sistemlerinin ve anlam stoklarının artık toplumun bütün üyelerinin ortak bir malı olmadığını söyleyebilir. Birey, hayatın farklı alanlarındaki eylemleri belirleyen ortak değerlerin ve aynı zamanda her yönüyle özdeş olan tekil bir gerçekliğin bulunmadığı bir dünyada büyür. Birey, içerisinde yetişip büyüdüğü yaşam topluluğunca oluşturulmuş olan yüksek bir anlam sistemiyle adeta cisimleşir. Ancak buna diğer insanların anlam sistemi gözüyle bakılamaz (*Mitmenschen*). Bu diğer insanlar da, içerisinde yetişip büyüdükleri yaşam topluluklarında bulunan oldukça farklı anlam sistemleri tarafından şekillendirilmiş olabilirler. Avrupa'da, paylaşılan ve kapsayıcı olan yorumlama sistemleri modernleşmenin ilk evrelerinde sarsıntıya uğramıştı. Son yüz yıldaki totaliter ideolojilerin tarihi, hiçbir şeyin, hatta hiçbir radikal gerilemenin, bu tür yorumlayıcı şemaları kalıcı şekilde restore edemeyeceğini ya da onları modern bir toplumun yapısal karakteristiği haline getiremeyeceğini göstermişti. Yeri gelmişken söyleyelim; Üçüncü Dünya olarak adlandırılan ülkelerdeki köktenci girişimlerin, hangi yoğunlukta kapsayıcı olacağına ve günümüzde savunulan anlam stoklarının uluslararası bağlayıcılığına bakılmaksızın başarılı olup olmayacağı da sorgulanabilir.

Bu tür şartların öznel ve özneler-arası anlam krizinin yayılışını artırdığı ifade edilmelidir. Fakat bazı şartlar bu tür krizleri hızlandırırken, başka şartlar onları engeller. Modern çoğulculuğun solmuş yüksek değerleri bu güce sahip değildir. Bununla birlikte onlar, anlam krizinin yayılmasıyla doğrudan doğruya karşılaşmaya da uygun değillerdir. Onlar bireylere,

kendi dünya görüşlerinde farklılaşan diğer insanlar ve gruplar karşısında nasıl davranacağını anlatırlar. Ancak, geleneksel düzenin sorgulanamaz geçerliliği sarsıldığında, birisinin kendi hayatını nasıl yönlendirmesi gerektiğiyle ilgili bireye bir şey tavsiye etmezler. Bu ancak farklı anlamlar yoluyla gerçekleştirilebilir. Gerçekliğin paylaşılan yorumları konusunda toplumsal geçerlilik şartları düşüşe geçtikçe, farklı yaşam toplulukları, gittikçe artan biçimde, yarı-özerk anlam toplulukları içerisinde gelişmeye başlar. Bu topluluklar kendilerinin görece istikrarlı olduğunu ispat ederlerse, üyelerini anlam krizinden koruyabilirler. İstikrarlılık, bu tarzdaki yaşam topluluklarının, kendi içlerinde büyüyen çocukların bireysel kimliğinin uyumlu şekilde oluşmasında ve bu yolla da öznel anlam krizine karşı koruyabilmesinde oynadığı rol açısından özellikle önemlidir. Yarı-özerk anlam toplulukları gibi somut yaşam toplulukları ve daha istikrarlı şekilde, aynı-fikirde (*Gesinnungsgemeinschaften*) olan "saf" insan toplulukları da anlam krizinin evrensel yayılışını etkisiz hale getirirler. Ancak onlar, modern toplumda yapısal şekilde demirlenen anlam krizinin yayılmasını ilerleten ön şartların ötesine geçemezler. Dahası, bu noktayı tekrar edecek olursak, beklenilen ile gerçek anlam topluluğu arasında tutarsızlığın bulunduğu yaşam toplulukları, büyük ölçüde kendi kendilerine, özneler-arası anlam krizini tetikleyebilirler.

Anlam kaybı ile yeni anlamların oluşturulması ya da anlam erozyonu ile onun yeniden inşa edilmesi arasındaki bu diyalektik ilişki, en açık biçimde din örneğinde gözlemlenebilir. Her koşulda bu, sistematik olarak yapısallaştırılan ve anlam bakımından zengin olan kapsayıcı deneyim ve değer kalıplarının en önemli formudur. İnsanlık tarihinin çok büyük bir bölümü için, her şeyi ve herkesi kuşatan bir din olmaksızın bir toplumun bulunması imkânsızdır. Atalarımın Tanrıları aynı zamanda doğal olarak benim de Tanrılarımdı; benim Tanrıla-

rım da tabiatıyla kabilemin ya da kasabamın bütün üyelerinin de Tanrısıydı. Arkaik toplumların çoğu bu şekildeydi. Uzun çağlar boyunca, çok sayıda farklılaşmış toplumsal kurumlar aracılığıyla oluşan yüksek kültürler de bu şekildeydi. Daha sonra birey ile toplum ve birey ile değer düzenindeki en yüksek otoriteyi temsil eden Tanrılar arasındaki bütünlük, farklı yerlerde ve değişik dini hizipleşme tiplerinde sarsıntı geçirdi. Bu durum, modernitenin başlangıcından çok daha önceleri gerçekleşti, örneğin İsrail'in Orta Doğu'nun birleşik sembolik düzeninden çıkışında ya da hatta daha radikal bir biçimde Hıristiyanlığın, klasik uygarlıkların sembolik düzeninden ayrılışında bu görülebilir. Bu tür hizipleşmelerden sonra yüksek anlam sistemini yeni bir temel, belki de daha küçük bir saha (kültürün yerine "alt-kültür") üzerinde yeniden onarmak için pek çok teşebbüste bulunuldu –İsrail kabileleriyle Tanrıları arasındaki bütünleşmedeki gibi ya da Hıristiyan kiliselerinin bir araya gelmesi için sürekli arayış içerisinde olunması gibi.

Hıristiyanlık bakış açısıyla Avrupa Orta Çağında, tek, ortak ve yüksek bir anlam sistemi altında belirli bir hâkimiyet sahası içerisinde bütün insanları bir araya getirme ve onları bir arada tutma teşebbüsünde bulunuldu. Biz böyle bir girişimin bütünüyle hiçbir zaman başarılı olamadığını biliyoruz. Hıristiyanlık içerisinde azınlıklar kendi özel sembolik sistemlerini korudular –Yahudiler, sapkın gruplar, pagan geçmişten gelen kültler. Hıristiyanlığın bütünlüğü zaman zaman dıştan (İslam) zaman zaman da içten (Yunan Ortodoks Kilisesi) parçalandı. Bu bütünlük, aslına bakılırsa en keskin şekilde Reform ile sarsıldı. Bu sarsıntının sonuçları tasarlanmamıştı, çünkü reformu yapanlar birleşik bir Hıristiyanlığı restore etmeyi ve onu yeni bir temel üzerinde korumayı istemişlerdi. Kiliselerin hizipçilikleri Avrupa düzeyinde bu girişimi engelledi. Ortodoks kilisesinin yanında iki yeni "Hıristiyanlık" ortaya çıktı: biri Katoliklik, diğeri Protestanlık. Merkezi

Avrupa'da din savaşlarının sona ermesiyle birlikte oluşan tablo –*cuius regio, eius regio*[5]–, en azından bazı küçük kurallar çerçevesinde sembolik bütünlüğü restore etme girişiminin temelini oluşturmaktaydı. Ancak, modernitenin saldırılarından dolayı bu bölgesel çözümler dahi yalnızca kısa bir süre yaşayabildi. Endüstrileşme, şehirleşme, göç ve kitle iletişim araçları Katolik ve Protestan şeklinde insanları açık biçimde ikiye bölmeyebilir. Modern merkezi Avrupa'da Katolikler ve Protestanlar (ve artan oranda pek çok inanç sahibi kişi, dinsiz insanların artan sayısı da işin cabası) örneğin evlilik aracılığıyla kaynaşır ve birbirlerine karışırlar.

Bundan dolayı Westfalya Barışı formülündeki bölge kavramı, mekânsal anlamını kaybetmektedir. Bölge bir anlam topluluğu için iletişim alanı olmakta ve inanç genellikle belirli bir alanla sınırlı kalmamaktadır. Birisi, komşuları Protestan olsa bile, Katolik bir dini topluluğa ait olarak ve diğer Katolik kurumlarda yer alarak Katolik olabilir. Bu alt-kültürler, genel olarak gönüllü düşünce toplulukları, artık eski yaşam topluluklarının teminatını ve sosyal değer-anlam düzenlerinde gömülü olan anlamı sağlayamamaktadırlar. Bununla birlikte, farklı iletişim formları ve sosyal ilişkiler aracılığıyla, üstesinden gelinemeyen anlam krizinden bireyi kurtarabilirler. Onlar eğer radikal biçimde toplumun karşısında olmaz ve en azından toplum tarafından hoşgörüyle karşılanırlarsa, o zaman toplumdaki anlam krizinin yayılışına bir bakıma set koyabilmek için kitlelere etki edebilir. Aydın yöneticiler bunu fark edecek kadar zekiydiler, vatandaşlarına "nerede bulurlarsa orada mutluluğu aramayı" miras bıraktılar. Katoliklerin Prusya krallığının sadık destekçileri olacağına dair bu iyi temellendirilmiş umut, tersine döndü.

5 T.S.N.: 1555 yılında gerçekleşen Augsburg Barışı'nın temel ilkesidir. "İktidar kimin elindeyse onun dini geçerlidir" anlamında bir özdeyiştir.

Dinin gördüğü işlevler hakkında söylenilen şeyler, hemen hemen, diğer kapsayıcı anlam düzenleri için de geçerlidir. Modernleşme, yerelleştirilmiş anlam ve değer sistemlerinin tekelliği iddiasını, tamamen imkânsız şekilde olmasa da büyük zorluklarla, bütün toplumlar için güçlü bir şekilde vurguladı. Aynı zamanda modernleşme, aşkın alana (örneğin kapsamlı ideolojiler aracılığıyla) inanan toplulukların dönüşüm geçirmesine sebebiyet verdi ve daha küçük toplulukların paylaşılmış anlamlarını bu anlam stoklarından ortaya çıkarttı. Bu ihtimale rağmen, baştan sona gerçekleşen bütün gelişmeler, hepsinden öte, hem birey eylemlerinin yöneliminde hem de hayatın bütün alanlarında yüksek derecede bir güvensizlik doğurdu.

Bununla birlikte, sonucu hemen modern toplulukların kapsamlı anlam krizlerinden acı çektiğine getirmek, kolaycılık olacaktır. Çünkü bu şartlar altında bile, hâlâ kendi yaşantılarındaki deneyimleri ile onlara teklif edilen farklı yorumlayıcı olasılıklar arasında anlamlı bir ilişki kuran ve bundan dolayı da yaşantılarını görece anlamlı kılan insanlar var. Ayrıca, aşkın değerleri ve anlam yığınlarını somut sosyal ilişkilere nakleden kurumlar, alt-kültürler ve inanç toplulukları da var. Bu "anlam adalarının" ötesinde modern toplumun başarısı, sosyal yaşamın kurallarını ve onun "modası geçmiş ahlâkı"nı ve hatta daha fazla ya da daha az uzmanlaştırılan belirli eylem alanlarını resmi olarak ahlâkileştirerek yasallaştırmasından kaynaklanmaktadır. Yasallaştırma, bir toplumun tüm üyeleri için bağlayıcı olup yazıyla sabitlenen soyut normlar taraflarından düzenlenmiş işlevsel bir sistem anlamına gelmektedir. Ahlâkileştirme ise, bireysel eylem alanlarında görünen somut etik problemleri çözme girişimidir. Örneğin Amerika'da akademik disiplinler içerisinde bu tarz bir "tıp etiği" ya "iş etiği" ortaya çıktı. Yasallaştırma bu etkilenen farklı değer sistemlerini görmezden gelir. Mesleki alanları ahlâkileştirme, kapsayıcı

bir anlam düzeni olmadan da ortaya çıkar. Aynı zamanda da insanların kapsayıcı ve paylaşılmış ahlâk değerleri olmadan kendi gündelik yaşamlarını yönetebilecekleri şartları meydana getirir.

Böyle bir toplum trafik kuralları sistemiyle de karşılaştırılabilir. Birisinin kırmızı ışıkta durması, yeşil ışıkta devam etmesi ve bu kuralları sürdürmesi, yoldaki bütün sürücüleri ilgilendirmektedir. Bundan dolayı birisi normal olarak, derinlikli ahlâki şartlar altında kendi kendisine yasallaştırılan kurallar olmaksızın insanların bu kurallara uyacağına bel bağlayabilir. Kuralların çiğnenmesi durumunda ise o kişi, hukuki yoldan ya da ticari kurumlar veyahut sağlık kuruluşları tarafından korunup sürdürülen devlet-dışı kurallar aracılığıyla, "trafik kurallarını" çiğneyen(ler)in aklını başına getirebilir. Kendine özgü şekilde, demokratik toplumlarda rakip çıkara sahip gruplar, devletçe yasal hale getirilen ve kendileri için en önemli şey olan "trafik kurallarına" sahip olma teşebbüsünde bulunurlar. Şurası açıktır ki, benzetme yalnızca kısmidir: "Trafik kuralları" yalnızca bireyin sosyal hayat alanları içerisindeki pratik meselelere göndermede bulunabilir. Hatta burada ahlâkileştirilmiş, değer-yönelimli bir retorik de işletilmelidir.

Bilhassa birtakım özel kurallara ilgi duyan gruplar, bu kuralları yasallaştırmak için demokratik oluşumu kullanmak isterlerse, o zaman onlar –her ne kadar düzenlenmesi zor görünse de– bunları toplumun tamamıyla ilgili olan değerlere referansla meşrulaştırma arayışında olmalıdırlar.

Kanunların etkisinin ve özel alanın "etik"lerinin ötesinde bireyler kendi kapasitelerine terk edilirler. Ahlâk kuralları – meslek hayatındaki ya da özel alandaki düzenleyici kuralları bir kenara bırakırsak– bireysel yaşamdaki anlam krizlerinin ve

çatışmalarının üstesinden gelebilmede oldukça sınırlı şekilde katkıda bulunur. Ancak, biz trafik kurallarıyla ilgili yaptığımız analojinin tam olmayan bir benzeşim olduğu gerçeğini görmezden gelsek bile, bu yalnızca "normal bir durum" için dahi olsa bir geçerliliğe sahiptir. Peki, bunun ne anlamı vardır? Bu, en azından yüksek derecede ekonomik refaha ulaşmış, dışarıdan herhangi bir ani tehdit durumunu tecrübe etmemiş ve farklı ilgi grupları arasında görece barışçıl şekilde bir müzakere ortamı oluşturmuş bir toplum varsayımında bulunan bir analoji anlamına gelir. Bu yüzyılın en iç karartıcı tecrübelerinden biri, bu tür "normalliklerin" daima kırılgan olmasıdır. Eğer şartlar "normal değilse" ve özellikle de bireylerden kendi ilgilerini bir bütün olarak toplumun gerisine konumlandırmaları istenirse, o zaman "trafik kuralları" artık yeterli olamayacak bir hal alır. Böyle bir durumda ise, nasıl kurulduğuna bakılmaksızın, kuşatıcı bir ahlâkilik toplumsal bir mecburiyete dönüşür.

Bizim burada iddia ettiklerimiz, her şeyden önce Emile Durkheim ve onun kurmuş olduğu Fransız okuluna kadar izi takip edilebilen geleneksel sosyolojik teoriden beslenir. Bununla birlikte, onların bazı temel varsayımlarını reddeder. Durkheim hiçbir toplumun kuşatıcı bir ahlâk olmaksızın hayatta kalamayacağına inanıyor ve bu kuşatıcı ahlâki-sembolik düzeni "din" şeklinde isimlendiriyordu. Biz "normal şartlar" için bu zorunluluğu kabul etmememe konusunda Durkheim'den ayrılıyoruz. Durkheim'le kurulan irtibat bizim bu "normal şartları" daha açık bir şekilde ifade etmemizi gerektiriyor. Durkheim, kendi çıkarlarını ve olağanüstü durumlarda yaşamını toplumun bütünlüğü için kurban etmeye gönüllü olmanın, bir toplumun hayatta kalabilmesinin vazgeçilemez niteliği olduğunu düşündüğünden dolayı kurban fenomenini incelemeye çok fazla gayret sarf etti. Durkheim'in varsayımı, varoluşsal bir tehdide maruz kalan bir toplum fik-

rini taşımaktadır. Fakat elbette ki bu, "normal şartlar" içerisinde bulunmayan bir tehdittir. Trafiğe dâhil olanlar kendi menfaatleri içerisinde kurallara uyma ihtiyacını hissederler; herhangi bir kurban olmaya cüret etmezler. Modernleşme bu tür "normal şartları" geçmiş dönemlerde olduğundan daha fazla olasılıkla ortaya çıkarır. Bununla birlikte alışılageldik şekliyle siyasal istikrarla ilişkili olarak görece ekonomik gelişmeyi sağlar. Bütün vatandaşlar, bir düzenin hayatiyeti maddi bir refahla güvence altına alındığında, bunun meşruiyetini sorgulamaya daha az özendirilir. Ancak bu duruma güvenli ve tersine çevrilemez gözüyle bakmanın da ciddi bir hata olacağı vurgulanmalıdır.

Modernitenin saldırıları ile birlikte, zayıflayan hatta çöküntüye uğrayan kuşatıcı anlam düzeni, artık neredeyse bir roman konusu haline geldi. Aydınlanma ve onun halefleri, özgürlük ve akıl üzerine temellenen yeni bir düzenin oluşumuna sebebiyet veren bu süreci içtenlikle karşıladı. Devrim sonrası Fransız gelenekselcileri ve diğer muhafazakâr düşünürler ise aynı sürece bir gerileme ve çöküş gözüyle bakarak hayıflandılar. Modernite ve onun sonuçları ister hoşnutlukla kabul edilsin ister reddedilsin, meselenin gerçekleri üzerinde geniş bir uzlaşı var. Tam olarak tesis edilememiş olsa da, biz bu uzlaşının karmaşık bir durumu aşırı derecede basitleştirdiğini sezinliyoruz. Bu geniş çaplı uzlaşı uzmanların yanı sıra kapsayıcı anlam düzeninin parçalanışını gerçekleştiren ana etkenlerle ilgili sağduyulu yaklaşımı paylaşanlarda da var. Bu, dinin gerilediği düşüncesinde de bulunabilir. Buradaki din kelimesi, Durkheim'in ifade ettiği herhangi bir kapsayıcı anlam düzeni ya da dünya düzeni manasında değil, daha çok geleneksel manasına yakın şekilde –Tanrı'ya, öte dünyaya, kurtuluşa inanç gibi– kullanılmıştır. Modern Batı'ya referansla diyebiliriz ki, bu aslında Hıristiyanlığın çöküşünün modern anlam krizine yol açtığı düşüncesini ima eder.

Çok orijinal olmayan bu yorum bir gerçek olarak kabul edildi ve sayıları gittikçe artan filozoflar ve entelektüeller tarafından hoşnutlukla karşılandı. Fakat hemen tüm muhafazakâr ideolojik düşünürlerce bu duruma yas tutuldu. Bu tartışmanın ana iddiası, din sosyolojisinde köklü bir şekilde yer edinen "sekülerleşme tezi"nin, modernleşmenin kaçınılmaz olarak sekülerleşmeye yol açacağı fikrine dayanmasıydı. Sekülerleşme, bir taraftan, dini kurumların toplum nezdindeki itibarını yerle bir ettiği kadar, diğer taraftan da insanların bilinçlerindeki dini yorumların kabulünün de bir anlamda çöküşüne yol açıyordu. Böylece tarihsel olarak, hem kendi hayatını hem de sosyal varoluşunu din olmadan sürdürebileceğine inanan yeni bir insan türü ortaya çıktı: "modern insan".

Bu "modern insan"la karşılaşma, Hıristiyan teologların hemen bütün nesilleri için önemli bir konu haline gelmişti ve Batı ülkelerindeki Hıristiyan kiliselerde merkezi bir program noktası teşkil etmişti. Bu tezden dolayı, tabi ki, pek çok tartışma da ortaya çıktı. Tarihsel kanıtlar en azından 18. yüzyıldan bu yana kiliselerin sosyal etkisinin yine en azından Batı Avrupa için azaldığını ve önemli kurumların (örneğin eğitim sisteminin tamamı) daha önceki dini bağlarından kendilerini özgürleştirdiklerini göstermektedir. Buna ilave olarak "modern insan" terimi, gerçeklikten tamamen bağını koparmamıştı. Muhtemeldir ki (daha önce tanımlandığı anlamında) dini inançsız ya da dini pratiksiz hayatlarını idame ettiren pek çok insan var. Seküler varoluşun bu şeklinin mutlak bir yenilik olup olmadığı sorgulanabilir. O da muhtemelen, kiliseler –var olmadan önce ve sonra– olmaksızın bu dünyada mutluluğu bulan insanların daima var olması idi. Fakat bunu gözden çıkarsak bile, modernite ve sekülerleşme denklemine şüpheli bir şekilde yaklaşılmalıdır. Sekülerleşme tezi eğer dünyanın herhangi bir yerine uygulanacaksa, orası Batı Avrupa olmalıdır (hatta orada bile kiliselerin kurumsal gerileyişinin,

bilinçlerdeki dini yorumların gerileyişiyle eşit olup olmadığı sorguya tâbî tutulmalıdır). Avrupa'da dini alanla ilgili gözlem yapan (bu çalışmanın iki yazarından birinin de içerisine dâhil olduğu) kişiler, uzunca bir süre, anti-klerikleşmenin (*declericalization*[6]) dinin kaybıyla karıştırılmaması gerektiğine işaret ettiler. Her ne şekilde olursa olsun, geleneksel sükülerleşme tezi Batı Avrupa sınırlarından ayrılır ayrılmaz hızlı bir şekilde inanılırlığını kaybetmektedir.

Sekülerleşme teorisini yaralayan Amerika'daki din devleti idi. Amerikan toplumunu, kabul edersiniz ki, modern olmayan bir toplum olarak tanımlamak çok güçtür. Amerika'da din çok güçlü şekilde hayatta ve canlı bir şekilde yaşamaktadır. Bu durum, hem kurumsal düzeyde hem de milyonlarca insanın bilinçlerinde ve yaşam idamelerinde geçerlidir. Bu durumun, sekülerleşme tezinin öngördüğü yönde değiştiğine dair birkaç işaret bulunmaktadır.

Avrupa ve Kuzey Amerika dışında, bu tez her şekilde oldukça anlamsızdır. Üçüncü Dünya olarak adlandırılan ülkelerin gerçekten dini hareketlerin hamleleriyle sallandığı ortadadır. İslami Rönesans dünyada oldukça dikkat uyandırmaktadır; fakat bu tekil bir örnek olmaktan uzaktır. Herhangi birisi, dünya genelinde Evanjelizmin en çarpıcı kısmını oluşturan Evanjelik Protestanlığın başarı hikâyesinin izini sürebilir. Bu yeni Protestanlık Doğu ve Güneydoğu Asya'nın geniş alanlarında, Büyük Sahra'nın Güney Afrika'sında ve en şaşırtıcısı da Latin Amerika ülkelerinin hemen tamamında bir bozkır

6 T.S.N.: Anti-klerikalizm, kamusal ve politik yaşamda ya da bir kişinin günlük hayatında var olan kurumsal dini güçlere karşıt olan bir harekettir. Bu hareket sekülerlikten daha aktif ve partizan bir tavır ister ve hatta bazen kilise mülküne zarar vermek veya çalmak gibi şiddetli tavırlar alabilir. 18. yüzyılda dini ilgisizlik temeline dayalı olarak siyasi ve dini bir akım şeklinde gelişmiş ve kilisenin dogmalarına, imtiyazlarına, mülklerine ve siyasi nüfuzlarına karşı çıkmıştır.

ateşi gibi yayılmaktadır. Şurası açıktır ki, dini coşkunluğa en hassas olan toplumun bu katmanları da sıklıkla modernleşmeden nasibini almıştır. Günümüzün kitlesel dini hareket toplulukları, Üçüncü Dünya'nın geleneksel köylerinde değil, yeni şehirlerinde bulunabilir. Modern üniversitelerde eğitim gören insanlar çoğunlukla bu hareketin çekirdek kadrosunu oluşturmaktadırlar.

Kısaca söyleyecek olursak: Sekülerleşmiş modernitenin Avrupa modeli yalnızca sınırlı değerler üretmekle kalabilir. Toplumdaki ve bireylerin hayatlarındaki anlam krizlerini oluşturan en önemli faktör, sözüm ona modern sekülerizm değil, modern çoğulculuktur. Modernite, nitel çoğulculuk kadar nicel çoğulculuk anlamına da gelir. Bu gerçeğin yapısal sebepleri ise herkes tarafından bilinir: artan nüfus, göçler, bununla da ilişkili olarak şehirleşme, fiziksel ve demografik anlamda çoğullaşma, piyasa ekonomisi, pek çok türden insanları bir araya getiren ve onları mantıksal olarak barışçıl şekilde birbirleriyle ilişki kurmaya zorlayan endüstrileşme, hukuk kuralları ve bu barışçıl bir arada oluşa kurumsal garantörlük sağlayan demokrasi(...) Kitle iletişim araçları ise daimi ve şüphe götürmeksizin hayat şekillerinde ve düşünüşlerde bir çoğulluğu teşhir etmektedir. Bu, hem kitlesel okur-yazarlık üzerine temellenen basılı materyalin, nüfusun tamamı üzerine zorunlu okullaşma ile yayılmasından ve hem de en yeni elektronik medyanın etkisinden kaynaklanmaktadır. Eğer bu çoğulculuğun meydana getirdiği etkileşimler, şu ya da bu şekilde yasaların "çerçeveleriyle" engellenemezse, etkisini bütün gücüyle gösterecek ve beraberinde önemli sonuçlarından birini getirecektir: "yapısal" anlam krizi.

"Yasaların çerçevesi"nden daha önce bahsedilmişti. Rabbinik Judaizm, Yahudiliğin pratiğini onun seküler görüntülerinden ayrı tutarak bu çerçeveyi oluşturdu. Bunlar aynı zamanda

yüzyıllardır çoğunlukla kendilerine düşman olan Hıristiyan ya da İslam toplumunda Yahudi topluluğunun hayatta kalmasına da imkân tanımıştır. Birisi "yasaların çerçevesinin" bu toplumlarda yaşayan insanları çoğulculuktan koruduğunu söyleyebilir. Bu korunma Yahudilerin Batı toplumlarında özgürlüklerine kavuşmasıyla çökmüştür ve özellikle etki altında kalan insanlar sonuç olarak anlam krizine maruz kalmışlardır. Modern Yahudi düşünürlerin ve yazarların özellikle yoğun bir şekilde bu tür anlam krizlerinden endişe etmeleri, yalnızca bir tesadüf değildir. Diğer taraftan birisi, çoğulculuğun sonuçlarından kendisini korumak isteyen bir grubun kendisine özgü "yasa çerçevelerini" inşa etmesi gerektiğini söyleyebilir. Daha önce de geçtiği gibi tarih boyunca, örneğin geç antik çağın büyük kasabalarında ve muhtemelen ticaret güzergâhlarının yer aldığı Asya'nın şehir merkezlerinde, çoğulculuğun pek çok görünümü söz konusu olmuştur. Modern çoğulculaşma süreçleri, önceki çoğulculaşma şekillerinden kendisini yalnızca muazzam uzanımları (bunun etkilediği daha geniş çevreler) ile değil, aynı zamanda hızlı şekilde gerçekleşmesiyle de ayırt etmektedir: Onların etkileri tedricen "yeni ülkelere" kadar genişlerken, zaten yüksek derecede modernleşmiş toplumlarda da durağan kalmamakta ve hızla ivme kazanmaktadır.

Modern çoğulculuk değer sistemlerinin ve yorum şemalarının kusursuz şekilde göreceleşmesine yol açar. Başka bir biçimde söyleyecek olursak, eski değer sistemleri ve yorum şemaları artık "de-kanoniktir" (*decanonize*[7]). Bireylerin ve bütün grupların yönsüzleşmesi, uzun yıllardır sosyal ve kültürel tenkitin başlıca temasını oluşturmaktadır. "Yabancılaşma" ve

7 T.S.N.: "Kanonik" kelimesi, "genel olarak kabul edilen" veya "otoriterlerce doğrulanmış" anlamında kullanılır. Özellikle de Roma Katolik Kilisesi, Doğu Ortodoks Kilisesi ve Anglikan Kilisesi tarafından olmak üzere, ekümenik konsiller tarafından kabul edilen kilise kanun ve kurallarından bahsedilirken dillendirilir. Anti-kanonik ise bu kanun ve kurallardan sıyrılmayı ima eder.

"anomi" gibi kategoriler, modern dünyada yollarını bulmaya çalışan insanlar tarafından tecrübe edilen zorlukları tanımlamak için ileri sürülür. Bu tarz klişe anlayışların güçsüzlüğü, onların anlam krizini abarttığı anlamına da gelmez. Onların zafiyeti, kendi değerlerini ve yorumlarını muhafaza etmek amacıyla hem bireylerin kapasitelerine hem de farklı yaşam ve anlam topluluklarına yönelik körlük içerisinde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Kierkegaard'dan Sartre'a kadar varoluşçu filozoflar, yabancılaşan insanoğlunun en etkileyici kavrayış biçimini geliştirdiler. Son dönem Batı edebiyatı boyunca bunun farklı örnekleri bulunabilir, hatta tek başına Kafka'dan bahsetmek bile kâfidir. Ancak, bu insanlık görünümünü modern toplumların yalnızca küçük bir kısmına (her ne kadar bu kısım belirli açılardan önemli dahi olsa) uyarlama konusunda şüphe duyulmamalıdır. Bu toplumlardaki çoğu insan, bir Kafka romanındaki karakterler gibi aylak aylak gezmez. Bu kişiler korkuyla cezalandırılmamakta ve "inanç sıçrayışlarını" umutsuz hale getirecek şekilde ayartılmamaktadır. Bunun yanında da kendilerine "özgürlüğe mahkûm" gözüyle bakarlar. Şu ya da bu şekilde, din ile ya da dinsiz, hayatlarıyla baş edebilirler. Önemli olan, onların bunu nasıl yaptıklarıdır. Fakat bu sorunun peşine düşme girişiminden önce, biz bir kez daha çoğulculuğun modernitedeki anlam krizinin sebebi olduğu iddiamıza geri dönmek istiyoruz. Anlamın sosyo-psikolojik statüsünün ve sorgulanmaksızın kabul edilen bilginin kaybolduğu süreç ile anlam yığınının önemini daha yakından incelemeliyiz.

4. Sorgulanmaksızm Kabul Edilen Şeylerin Kaybı

Eğer yaşam ve anlam toplulukları toplumsal beklentilerin talep ettiği boyutlarda birbirleriyle örtüşürse, o zaman sosyal yaşam ve bireyin varoluşu, alışılageldiği şekliyle neredeyse "kendi kendilerine" ilerleyip gider. Bu, illa ki bireylerin yaşama dair problemlerinin olmayacağı ya da kaderleriyle mutlu olacakları anlamına gelmez. Ancak, onlar en azından dünya hakkında biraz "bilgi" sahibi olan, dünyada nasıl davranacağını, hangi şeylerin beklentisinde olacağını ve en önemlisi de kim olduklarını bilen kişilerdir. Örneğin, bir kölenin rolü elbette ki iç açıcı olmayacaktır. Bununla birlikte bu rolü yerine getiren kişiler, ne kadar hoşnutsuz olurlarsa olsunlar, davranışlarını rahatlıkla düzenleyebilecekleri oldukça sabit ve açık bir şekilde öngörülebilir bir dünyada yaşamaları durumunda, beklentileri ve kimlikleri kısmen de olsa güven içerisinde olacaktır. Varoluşlarının anlamını hemen her gün tekrar tekrar tanımlamak zorunda kalmayacaklardır. Kölelerin efendileri kölelere göre çok daha müsterih şekilde varoluşlarını anlam-

landırsalar da, hem köleler hem de onların efendileri, dünyadaki varoluşun bu kesin tanımını birlikte paylaşırlar. Ne köle ne de onların efendileri, Sartre'ın söylediği gibi, "özgürlüğüne mahkûm"dur (kölelerin isyan edebilme ya da efendilerinin bir keşiş olmak için onları terk edebilme ihtimalleri, gerçeğin yaygınlığına göre daha nadir durumlar olduğu için, burada kapsam dışında bırakılmıştır).

Modern çoğulculuk, aklıselim "bilgi"ye zarar verdi. Dünya, toplum, yaşam ve bireysel kimlik, hepsi sorulara tabi tutuldu. Bunların hepsi çoklu yorumlara maruz bırakıldı ve her yorum kendi muhtemel eylem perspektiflerini tanımladı. Hiçbir yorum, hiçbir muhtemel eylem dizisi, bugün tek doğru ve sorgulanamaz gerçek olarak kabul edilemez artık. Bireyler, bundan dolayı, hayatlarının şimdiye kadar olanından çok daha farklı bir tarzda olup olmaması gerektiği sorusuyla sık sık karşı karşıya kaldılar. Bu durum bir taraftan büyük bir özgürleşmeye, yeni ufuklara ve yaşam olasılıklarına yelken açarak, eskinin dar kalıplarından kurtaran ve varoluşun sorgulanamaz modeli şeklinde tecrübe edildi. Ancak, aynı süreç, genelde aynı bireyler tarafından, kendi gerçekliklerindeki yeni ve alışılmadık olanları tekrar tekrar anlamlandırmaya zorlayan bir baskı unsuru olarak da görüldü. Bu baskıya karşı koyabilen insanlar olduğu gibi, onun keyfini süren insanları da görebilmek mümkün. Birisi bunları çoğulculuğun hünerleri olarak tanımlayabilir. Ancak, insanların pek çoğu, alternatif hayat şekillerine sıkıca bağlı olan yorum olasılıklarıyla dolu karmakarışık bir dünyada kendilerini güvensiz ve kaybolmuş hissetmektedirler.

Arnold Gehlen'in kurumlarla ilgili teorisinde geliştirmiş olduğu kavramlar bu karmakarışık durumu anlamamıza yardımcı olacaktır. Biz zaten kitabın giriş bölümünde gerçek hayattaki insan yönelimleriyle ilgili olarak kurumların öne-

minden bahsederken, bu beden teorisine atıfta bulunmuştuk. Kurumlar, dünyayı yeniden keşfetme ve kendilerini onun içerisinde her gün yeniden düzenleme konusunda bireyleri rahatlatmak için tasarlanmıştır. Kurumlar sosyal etkileşimin idamesi ve bireysel özgeçmişin oluşturulabilmesi için "planlar" oluşturur. Onlar, insanlara davranışlarını yönlendirebilecekleri test edilmiş kalıplar sağlar. Bu "kurallarla belirlenmiş" davranış şekillerini pratiğe dökerek birey belirli rolleri (örneğin koca, baba, işçi, vergi verme, trafiğe katılma, tüketici olma vb.) nasıl yerine getireceği ile ilgili beklentilerini eşleştirmeyi öğrenir. Eğer kurumlar mantıklı şekilde normal seyrinde işlevlerini yerine getirirse, o zaman bireyler toplum tarafından kendilerine yüklenen rolleri, kurumsallaşmış eylem şemaları içerisinde yerine getirir ve bu sayede kurumsal olarak güvenin tesis edildiği bir ortamda, büyük oranda sorgulanmaksızın kabul edilen ve toplumsal olarak şekillendirilen bir plan içerisinde hayatlarını yönlendirebilirler.

Kendi etkileri çerçevesinde kurumlar, içgüdülerin yerlerine geçebilir ve hesaba katılmak zorunda olunan bütün alternatifler olmadan da eyleme izin verebilirler. Toplumsal anlamda önemli olan pek çok sosyal etkileşim, yarı-otomatik şekilde gerçekleştirilir. Her zaman köleler efendilerinden bir emir alırlar ve bu emirlere uyup uymamayı gözden geçirmeye dahi ihtiyaç duymazlar. Aynı şekilde kölenin efendisi de hiçbir zaman ona emir verme yetkisine sahip olup olmadığını düşünmez. Ne köleler ne de kölelerin efendileri, kendilerinin ya da başkalarının yapmış oldukları eylemleri sorgulamazlar, tipik olarak onların eylemleri düşünce ürünü değildir. Gehlen'in kurumlar teorisini, George Herbert Mead'in (bireysel kimliğin oluşumuyla ilgili daha önceki tartışmada da kendisine minnettar olduğumuz) sosyal psikolojiye dair görüşleriyle irtibatlandırarak birisi kurumsal "planların" bireylerin bilincinde içselleştirildiğini ve bireylerin kendine özgü anlamları-

na yabancı olmayacak şekilde eylemlerini yönlendirdiklerini söyleyebilir. "Planlar" çok-katmanlı süreçler içerisinde içselleştirilir: Bu öncelikle, bireysel kimliğin oluşumunu hazırlayan kurumlar içerisinde "birincil sosyalleşme" şeklinde, sonrasında ise esas olarak çalışma dünyasında, sosyal gerçeklik rollerine bireyi yönlendiren "ikincil sosyalleşme" içerisinde gerçekleşir.

Toplumsal yapılar, bilincin yapıları olurlar. Köle ve efendi yalnızca rolleriyle uyumlu şekilde davranış göstermez, aynı zamanda rol davranışlarına uyan tarzlar içerisinde kendilerini düşünür, hisseder ve idrak ederler. Bireyin öznel dünyası, toplumsal olarak somutlaştırılmış gerçeklikle zorunlu olarak tastamam örtüşmez. Bu zaten imkânsız bir şeydir. Sosyalleşme sürecinde gerçek parçalanmalar yoksa bile en azından küçük çatlaklar söz konusu olur. Kişiliğin oluşumunda en iyi ihtimalle tam bir anlam mutabakatına yakınlaşma olabilir. Birincilden ikincil sosyalleşmeye doğru olan kusursuz bir geçiş, birçok toplum için bir istisnadır, bu bir kural değildir. Birey, rüyalarını gündelik hayata aktarabilmek ve toplumsal planlar dışında maceralar bulabilmek için nevi şahsına münhasır dürtülere ve cüretlere sahiptir. Bununla birlikte, bu bile "normallik" hakkında konuşmak kabilinden sayılabilir. Kurumsal planlardan sapmalar ve toplumun tarihsel anlam birikimlerinden (ve anlam rezervlerinden) ayrışmalar, görece daha nadir görülür ve genelde bireyle sınırlı kalır. Bu, onların iletişimsel süreçlere dâhil olamadığı ve "denetimin", "tehlikeli" düşüncelerin iletilmesinde ve nesnelleştirmenin en alt seviyesinde dahi etkili olduğu anlamına gelir. Eğer "denetim", bireyin içsel yaşamında yer alan sapmaları kapsamazsa, o zaman sapkınlığın tedavisinde özel kurumsal planlar uygulanır. Bu tedavi hem dışsal hem de içsel boyutlara sahiptir. Dışsal anlamdaki tedavilerin seviyesi, doğru yoldan sapan kişilerin fiziksel tasfiyesinden "kaybolan koyun" için manevi bir ilgi

duyma tutkunluğuna varıncaya kadar değişkenlik arz eder. Şu ya da bu şekilde sapkın davranış, (programın yürütülmesi anlamında) zararsız şeklinde yorumlanmalıdır. Sistemin yumuşak şekilde işlev görmesini engelleyecek şeyler ortadan kaldırılmalıdır. Bu sosyal kontrol sürecinin içsel boyutu ise sapkın davranışı durdurmaya yönelik teşebbüste bulunmak ve normalliğin önceki "düşüncesiz" kabulünü restore etmektir.

Kurumlar güçlerini, sorgulanmamış meşruiyetin devamlılığından alırlar. Bir kurum, insanların kurumsal roller, kimlikler, yorum şemaları, değerler ve dünyayı keşfetme yolları hakkında düşünmeye başladığı anda tehlikeyle karşı karşıya kalır. Muhafazakâr filozoflar daima bunu hissettiler; kıdemli polisler bunu pratik tecrübeleriyle bilirler. "Normal şartlar" içerisinde tehlikeli düşünce mantıklı şekilde kontrol altına alınabilir. Ancak, çoğulculuk bu kontrolü çok daha zor hale getirir. Külfetli şekilde özgürlüğe geçişle ilgili burada açık bir sosyal-psikolojik diyalektik var: Sorgulanmamış yorum kalıplarına ve davranış normlarına "tutunmadan" bireyleri kendi hayatlarına yönlendirmeye mecbur bırakmak olağanüstü derecede zordur. Bu, özgürlüğün bulunmadığı eski iyi günler için yaygaracı bir nostaljiye sebebiyet verir. Özgürleşme muğlâk bir kavramdır. Gehlen'in söylediği gibi: Özgürlük yabancılaşmadan doğmuştur ve onu tersine çevirmiştir.

Modern edebiyat bunun örnekleriyle doludur. Bir kişi yalnızca "taşralılık" teması, kasaba ile şehir arasındaki biyografik diyalektiği ya da çoklu muhtemel "özgürlüğe giden yollar" (Arthur Schnitzler) ile ilgili düşünme ihtiyacı hissedebilir. Madam Bovary kendi dar, taşralı dünyasından ıstırap duyar. Fakat eğer Paris'e gitme şansına sahip olmuş olsaydı, muhtemelen uzun süre mutlu kalamamış olacaktı. Yabancılaşma, onun daha geniş çaplı özgürlüğünün bedelidir. Onun "kökenlerinden yoksun" çocukları, kesin olarak onların hiçbir su-

rette farkına varamadıkları ve sorgulanmaksızın kabul edilenlerin hâkim olduğu eski taşralı dünyanın her şeye rağmen bazı iyi yönlere sahip olduğu fikrini büyük olasılıkla göz önünde bulunduracaklardır. Bu dünyaya fiziksel bir dönüş artık neredeyse imkânsız gibidir. Bununla birlikte, içsel bir dönüş (dini, siyasal, terapötik) ve yabancılaşmanın acısını dindirecek şifa yolları için öne sürülen rotalar konusunda da bir noksan bulunmamaktadır. "İyi eski dünyayı" restore etmeyi amaçlayan projeler hemen hemen daima çoğulculuğun sınırlarını durdurma fikrini içerir. Bu iyi bir gerekçeyle yapılır: Çoğulculuk hiç durmadan alternatifler sunar, alternatifler insanları düşünmeye zorlar, düşünmek "iyi eski dünyanın" bütün görünüm şekillerinin temelini ve bu dünyanın sorgusuz varoluşunun varsayımlarını yerle bir eder.

Modernleşme, insan varoluşunun tüm dışsal şartlarının radikal dönüşümünü ima eder. Bu dev dönüşümün motor gücü, sık sık söylendiği gibi, son çağların bilim-temelli teknolojisidir. Yalnızca maddi alanlarda bile, bu gelişme çok geniş bir olasılıklar dizisini beraberinde getirmiştir. Nesilden nesle aktarılan son birkaç teknolojik araçta maddi varoluşun kuruluşu gerçekleşmesine rağmen, şu an ucu bucağı bulunmayacak şekilde görünen ve sürekli gelişen teknolojik sistemlerin çoğulluğu söz konusudur. Hem bireyler hem de büyük kuruluşlar bu çoğulluk arasında bunu ya da şunu seçme zorunluluğu ile yüz yüze kalmaktadır. Bu seçme zorunluluğu, en ıvır zıvır tüketim mallarından (hangi marka diş macunu) en temel teknolojik alternatiflere (motorlu araç endüstrisi için hangi hammadde) kadar uzanmaktadır. Seçme dizilerindeki yükselişler aynı zamanda sosyal ve entelektüel alana da uzanmaktadır. Burada, modernleşme, kader tarafından önceden bilinerek yönlendirilen bir varoluştan, birçok geniş seçim olasılıkları bulunan bir duruma olan dönüşümü ifade eder. Kader, modern-öncesi dönemde hayatın hemen her safhası-

nı yönlendiren bir şeydi, bireyler çocukluk, geçiş törenleri, iş durumu, evlilik, çocuk sahibi olma, yaşlılık, hastalık ve ölüm gibi daha önceden belirlenmiş olan kalıplara göre aşama aşama ilerliyordu. Kader aynı zamanda bireyin içsel hayatını, yani hislerini, dünya yorumlarını, değerlerini ve bireysel kimliğini de belirliyordu. Tanrılar, takip edilen sosyal roller dizisinin tamamında olduğu gibi, kişinin doğum anında da "zaten oradaydı". Farklı bir şekilde söyleyecek olursak, daha önce verilmeyen, sorgulanmayan her türlü faraziye, insan varoluşunun en geniş bölümlerine kadar uzanıyordu.

Modernleşme temel olarak işte bu durumu değiştirmiştir. Doğum ve ölüm –sadece bu ikisi– halen kader tarafından tayin ediliyor. Maddi bir seviyedeki muhtemel seçimlerin çoğulluğuna paralel olarak çok-katmanlı modernleşme süreci sosyal ve entelektüel seviyede de bir seçimler dizisinin kapısını araladı: Hangi işe sahip olmalıyım? Kiminle evlenmeliyim? Çocuklarımı nasıl yetiştirmeliyim? Tanrılar bile bu süreçte muhtemel olasılıklar arasından seçildi. Ben dini mensubiyetimi, yurttaşlığımı, hayat-tarzımı, kendi imajımı ve cinsel alışkanlıklarımı değiştirebilirim anlayışı ortaya çıktı. Sorgulanmaksızın kabul edilen varsayımlar dizisi, tanımlanması güç görece küçük bir merkeze indirgendi. Bu değişimin teknolojik-ekonomik temelleri maddi seviyede idi; fakat onun sosyal boyutları çoğulculuk tarafından yoğunlaştırıldı. Çoğulculuk yalnızca birisinin seçimlerine (iş, koca ya da eş, din, parti) izin vermekle kalmadı, aynı zamanda kişiye, modern tüketim malları dizisinden birisini seçmeye zorladı (Persil, Ariel, VW veya Saab vb.). Birisi artık seçmemeyi seçemez, çünkü birisinin aldığı bir kararın farklılık arz edebileceği gerçeğine insanların gözünü kapatmaları imkânsız hale gelmektedir. Modern toplumun iki merkezi kurumu, seçim olasılıklarından seçme zorunluluğuna geçişi sağlar: piyasa ekonomisi ve demokrasi. Kurumlar hem birey seçimlerinin toplamında yer edinmiş

olur hem de kendi kendilerine devam eden seçme ve ayırma işlemine teşvikte bulunur. Demokrasi ethosu insan haklarına yönelik köklü bir tercihtir.

Sorgulanmaksızın kabul edilen şeyler, olduğu gibi kabullenilen güvenli bilgiler alanı idi. Sorgulanmaksızın kabul edilen şeylerin kaybı, bu alanı yerinden etti: "Ben daha az ve daha az biliyorum. Bunun yerine seçenekler dizisine sahibim." Bu seçeneklerden bazıları birisinin inanç diye adlandırabileceği bir şeyde yoğunlaşmaktadır. Bunlar, benim bugün bile sınırları zorlayabileceğim, hatta uğrunda hayatımı dahi feda edebileceğim ama artık büyük olasılıkla sorgulanamaz olmayan seçeneklerdir. Toplumun ve bireyin "normal" yaşamının içerisinde var olan şeylerin doğasında bulunan bu tür sınırlandırma örnekleri görece oldukça nadirdir. Modernleşmenin "normal" seyrinde, ben hiçbir şekilde inancım ya da daha önemsiz seçenekler için hayatımı gözden çıkarıp çıkarmama konusunda hiçbir zorlamayla karşı karşıya değilim. Sorgulanmamış güvenli bilgi, son derece gevşek şekilde birbirine bağlanmış zorunlu seçenekler yığını arasında artık eriyip gitmektedir. Gerçekliğin katı yorumları da hipotez durumundadır. İnançlar, lezzet şekilleri; buyruklar ise artık tavsiyeler olarak algılanmaktadır. Bilinçteki bu değişim ise kesin bir "düzeysizlik" etkisi oluşturmaktadır.

Bir kişi bireyin bilincini, üst üste binmiş farklı düzlem katmanları şeklinde hayal edebilir. "Derinlerde" (bu terim burada Freud'un derinlik algısı psikolojisi çerçevesinde kullanılmamıştır) sorgulanmaksızın kabul edilen yorumlar yer alır. Bu, sorgulanmamış, mutlak bilgiler alanıdır. Alfred Schütz bunu "sorgulanmaksızın kabul edilen dünya" (*world-taken-for-granted*) düzeyi şeklinde isimlendirir. Robert ve Helen Lynd aynı türü "elbette ki ifadeleri" (*of-course-statements*) kavramıyla nitelerler. Tam zıt kutbunda, yani bilincin en üst kat-

manında (buradaki "en üst" kelimesi yüzey anlamına yakın şekilde kullanılmıştır) ise sorgulanmaksızın kabul edilmeyen, ilkesel olarak yeniden gözden geçirmeye ve hatta vazgeçmeye hazırlıklı olduğum seçeneklerin yer aldığı güvensizlik alanı yer alır. Bu alan "*chacun a son goût*"[8] mottosuyla kurallaştırılabilir. Bu katman modelinde, bilincin modernleşmesi bir "derinlik" kaybı olarak gözükür. Daha büyüleyici şekilde birisi bilince muazzam bir kahve makinesi gözüyle bakabilir: Bilincin bütün şekillerinin içeriği yukarıya doğru buharlaşmaktayken, tortuda kalanlar ciddi şekilde çekilmiş ve kahve oldukça hafif olmuştur.

Bütün sosyal ve psikolojik sonuçları ile birlikte sorgulanmaksızın kabul edilen şeylerin kaybının en belirgin görünümü –herhangi birisinin tahmin edebileceği gibi- din alanında olmuştur. Modern çoğulculuk, dini kurumların bir zamanlar keyfini sürdüğü tekelciliğin zeminini kaydırmıştır. Onlardan hoşlanılsın ya da hoşlanılmasın dini kurumlar, bir dini seçenekler marketinin tedarikçileri idi. "Kiliseye giden insanlar" pek çok kilisede iki elin parmakları ile sayılabilecek kadar bir üye sayısına kadar azaldı gitti. Özel bir kiliseye üyelik, artık sorgulanmaksızın kabul edilen bir şey değil, daha çok kasıtlı bir seçimin sonucudur. Anne-babalarının ikrarlarıyla kalmaya karar verenler bile ya bu ikrarlarını veya dinlerini değiştirdiler ya da daha kolay bir şekilde kiliseye gitmeyi tümden bıraktılar. Bu, öncelikle kiliselerin, kendi teolojik öz-imajlarının bu gidişatı kabullenip kabullenmeyeceği gibi meselelerde sosyal konumlarında değişikliğe gitmelerine sebebiyet verdi. Kiliseler hayatta kalmayı gerçekten istiyorsa, üyelerinin isteklerini gözden geçirmeye ciddi şekilde ihtiyaç duymaktadırlar. Serbest piyasada kendilerini ispat etmelidirler. Özel bir inanç "satın alan" insanlar, bir grup tüketici haline gelmişlerdir.

8 T.S.N: "Herkesin tarzı kendine" anlamına gelen Fransızca ifade.

Teologlar her ne kadar inatla bu gerçeği görmezden gelerek kabul etmeyi reddetseler de, eski bir ticari özdeyiş bilgeliği –"müşteri daima haklıdır"– kiliselere baskı yapmaktadır. Kiliseler tabii ki her zaman bu özdeyişe uymazlar, ama en azından belirli ölçüde bunu yapabilirler.

Kiliseler piyasaya sürülemez olan dogmaları ve pratikleri muhafaza etmek için gittikçe artan bir zorlukla karşı karşıya kalmaktadırlar. Aynı süreç kiliselerin birbiriyle olan ilişkilerini de değiştirmektedir. Onlar artık kitleleri kiliselere yönlendirmek ya da rakiplerinin üstesinden gelmek için devlete bel bağlayamazlar. Çoğulcu durum rakip kiliseleri birbirleriyle iyi geçinmeye zorlamaktadır. İsteksizce başlayan bu zorunlu hoşgörü, daha sonra teolojik olarak yasal hale getirilmiştir (ekümenik haline getirilmiştir). Amerikan kilise tarihçisi Richard Niebuhr "mezhepler" kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: "Bir mezhep, diğer kiliselerin var olduğu gerçeğini kabul eden bir kilisedir." "Mezhep" teriminin, modern çoğulculuğun öncüsü olarak görülebilecek bir toplumun örneği olan Amerika merkezli çıkmış olması tesadüfi değildir. Diğer modern toplumlardaki dini şartların Amerika'daki dini şartlarla gittikçe artan bir benzerliğe sahip olması, –belirli ideolojik gerekçelerle bazılarının inanmaya çalıştığı gibi– kültürel bir Amerikanlaşma süreciyle açıklanamaz. Benzerlik yüzeysel olarak Amerikan etkisinden kaynaklanmaktadır. Oysa bunun asıl sebebi modern çoğulculuğun küresel yayılışıdır.

Bu değişikliğin bireylerin bilinç seviyelerinde de bir karşılığı vardır. Din de "yukarıya doğru buharlaşmaktadır"; o da sorgulanmaksızın kabul edilme statüsünü kaybetmektedir. Bu değişiklik inanç konusunda şu cümlede temellenen "olasılıkların" statüsünü oluşturmaktadır: Bildiğim şeye inanmak zorunda değilim. Teologlar modernitenin dini önemsizleştirmesine hayıflanırken bu dini "olasılıklar", büyük olasılıkla

gözden kaçırıldı. Ancak, bu tip teologlar, erkek ya da kadın olarak kahverengi ya da mavi göze sahip olan ve doğumundan beri bahar nezlesinden sıkıntı çeken birisinin aynı sorgulanmaksızın kabul edilen yol içerisinde bir Hıristiyan olabileceğiyle ilgili bir durumu kabul etmeye meyilli değillerdir. Bununla birlikte bu inanç olasılığı, özellikle Protestan teologlara akla yatkın gelmelidir. Zira Protestanlık, Luther'in "vicdan idraki" (*Verstandnis des Gewissens*) kavramından Kierkegaard'ın "iman sıçrayışı"na varıncaya dek, mükemmel bir modern dindir. Teologlar bu fikirleri kötümserlikten daha çok umutla kabul edebilirler. Sosyal bilim perspektifinden hareketle modern toplumun, Kierkegaard'cı anlamda "iman şövalyesi"nin ciddi bir birikimini görmediğinin farkına varılmalıdır. Daha karakteristik olanı ise "bir şekilde" bir kiliseye oldukça gevşek şekilde de olsa bağlı olan, teologlara göre rahatsız edici biçimde tüketimin diğer alanlarına da yakın olan, "Hıristiyanlık düşüncelerine" sahip kişi tipidir. "Dini düşüncelere" sahip olan insanlar, bir "mezhep" içerisindeki üyelikleri her defasında değiştirmeseler bile, bu dini düşüncelerini görece daha kolay değiştirebilmektedirler. Geleneksel Hıristiyan Kiliseleri, özellikle de Avrupa'dakiler, bu değişimi kabul etmede halen ciddi zorluklar yaşamaktadır. Aslına bakılırsa onlar gözlerini bu gerçeğe kapatmayı istemektedir. Örneğin Roma Katolik Kilisesi kendisini bir "mezhep" olarak adlandırmayı reddetmektedir. Nüfusun büyük bölümüne halen oldukça cazip göründüğünü zanneden Protestanlığın farklı kolları da benzer sıkıntılara sahiptir. İstisna yalnızca Anglo-Sakson dünyada yaygın olan ve zaten başlangıcından beri çoğulcu görünüm arz eden yerleşik olmayan kiliseler için geçerlidir.

Dini bilinçteki derinliğin kaybolmasının izleri (tesadüfi olmayacak şekilde) Amerikan dilinde de görülebilir. Amerika'da bir dine inanmanın en yaygın ifadesi, "dini tercih" (*religious preference*) kelimeleriyle ifade edilir: "Dini tercihim

Lutheryanlık'tır" demek gibi. Almancaya bu cümle şu şekilde tercüme edilir: "*Ich ziehe es vor, Lutheraner zu sein.*" Kıyaslama yaparsak, ifade Kıta Avrupa'sında halen "teslim/aidiyet" kelimesiyle geçer: "Ben Lutheryan'cıyım" (*I'm of the Lutheran confession*). Buradaki "confession" ifadesinde şahit olmak ile hatta bir şehidin canını feda etmeye istekliliği ile ilgili bir duruş alma biçimi söz konusudur. Buna karşıt olarak, söz konusu kelimenin Amerikan ifadesi, tüketim dili sahasından ve ekonomi biliminden ("preferences" ve "preference scales" kelimeleri, ticari bir eşyanın ya da hizmetin piyasasını belirlemektedir) gelmektedir. Bu, bir bağlılığın olmadığını ima eder ve gelecekte daha başka bir şeyi tercih edebilme olasılığına referansta bulunur. Bu durum, Avrupa'nın şimdiki görüntüsünün tarihsel bir ironisidir, örneğin Almanlar, kendilerinin Lutheryan olduklarını söylerken aslında "dini tercihini" ifade etmekten daha fazlasını kastedememektedirler. Sorgulanmaksızın kabul edilenlerin kaybı, bugün küresel bir fenomendir.

5. Alışılmış Anlam ve Anlam Krizi

Günlük eylemler, bir alışkanlık olarak devam ettirilir. Onların örtülü anlamlarına genellikle dokunulmaz. Zor, tehdit edici zamanlar hayatın bazı alanlarında anlam krizlerinin ortaya çıkışına sebebiyet verir. Hatta sonrasında diğer alanlar, eski alışılmış anlamların etkisi altında kalır. İç savaşlarda ve depremlerde bile insanlar, eğer su kesilmemişse dişlerini fırçalamaya devam ederler. Böyle dönemlerde edebiyat, örneğin savaşın son yıllarındaki Almanya ile ilgili olarak yazılmış anılar ve onun doğrudan neticeleri, kıyamet (*apocalypse*) ile normalliğin yan yana birlikte var olabileceğinin etkileyici bir ispatıdır.

Zor zamanlarda bile, anlam krizleri nadiren de olsa hayatın tüm alanlarını eş zamanlı olarak aynı güçle etkiler. Özellikle alışılmış eylem, pek çok alanda zor ya da imkânsız hale geldiği zaman, alışkanlıkları doğrultusunda devam eden birilerinin olduğu alanlarda, anlam krizlerine karşı korur. Anlam krizlerinin, ciddi felaketlerin ve toplu savaşların ardından gerçekleşmediği toplumlarda, sürdürülen alışılmış normallikler

yelpazesi elbette ki daha geniş boyutlarda gerçekleşir. Fakat sorgulanmaksızın kabul edilen alışkanlıklar, yalnızca toplulukların kaderiyle ilgili ciddi olaylar tarafından değil, aynı zamanda bireyin yaşamındaki radikal değişimler tarafından da tehdit edilir. Bütün toplumlarda, eğer toplumsal anlamda onaylanmamışlarsa, anlam krizlerini birdenbire ortaya çıkarabilen belirli tipik değişimler söz konusu olur. Antik ve geleneksel toplumlarda bu değişimlere anlam veren geçiş törenleri vardır. Ergenliğe giriş, cinselliğe adım, bir işe girme, yaşlanma ve ölüm gibi şeyler konusunda daha az belirsizliklerin olması umulur; çünkü davranış kodları bu yaşam-öyküsel kırılmalarla ilişkili olarak var olagelmiştir. Anlamın sosyal temeli, bu değişimlerin birey tarafından varoluşsal tehditlere yol açan derin krizler şeklinde tecrübe edilmemesini temin etmektedir. Modern toplumlarda geçiş törenlerinin zayıflaması hatta tümden ortadan kalkması, yavaş yavaş yükselen bir anlam krizinin bir semptomu –ve ortak nedeni– olarak da okunabilir. Bu ilerleyiş, önemli ölçüde modern çoğulculukla ilişkilidir.

Söylenenleri daha da açıklığa kavuşturmak için, bireyin varoluşunda oldukça anlamlı bir yer tutmasına rağmen kriz içerisindeki iki yaşam alanı göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlar, cinsellik ve meslektir. Anlam krizlerine her zaman ve her yerde sebebiyet veren cinsellik, popüler ifadelerde ve edebiyatın bütününde yeterince belgelendi. Bütün ülkelerdeki popüler şarkıların ana teması, aşk, aşk derdi ve imkânsız aşk üzerinedir. Eski dönemlerde bugün halen iş hayatında karşılaşılan bu tarz problemlerin üstesinden gelmek için gerekli olan unsurlar kurumlar idi, bu kurumlar arasında da en başta gelen kiliseler idi. Bu noktaya ileride tekrar temas edeceğiz. Ancak, söz konusu kurumlar arasında yalnızca kiliseler yoktu; bununla birlikte söz konusu alanda etkin kalan sadece kiliseler oldu. Nerede var olmaya devam ederlerse etsinler, ilişkisel etkileşim ağları, anlamın üretimine ve aktarılmasına hizmet

eden toplumsal kurumlara aittir. Şu ya da bu cinsel problemle karşı karşıya olan genç insanlar, bugün bile iyi bir anlama sahip olan amca, teyze, büyükanne/büyükbaba ya da vaftiz ebeveynine dönüşebiliyorlar. Bununla birlikte burada da, kiliselerde olduğu gibi, bir güvenirlilik kaybı söz konusu olmaktadır. Coğrafi ve sosyal hareketlilik ilişkisel etkileşim ağını zayıflatır. Dahası durum gittikçe şöyle olmaktadır, örneğin iyi-niyetli amca yalnızca uzak yerlerde yaşamaz, aynı zamanda kendi aşk hayatıyla zihnini umutsuz şekilde allak bullak eder. Aynı şey çalışma hayatındaki problemler için de söylenebilir: Uygun stajla ilgili endişeler ve patronla ve çalışma arkadaşlarıyla ilgili problemler; işsizlik ve belli bir noktadan sonra, genellikle kariyerin ortalarında, ümit edilen her şeyin başarılacağı ve artık birisinin en iyi ihtimalle sosyal hareketliliğin aşağısına düşmeden kaçmayı umut edebileceği kaçınılmaz bir tasavvur ortaya çıkar.

Her iki alanda da modern toplum, anlamın üretilmesi ve aktarılması için yeni kurumlar "icat etmiştir": psikoterapinin farklı türleri; cinsel ve mesleki danışmanlar (her ikisi de zaten okul içerisinde verilmektedir); yetişkinlerin eğitimi için özel kurslar ve seminerler; refah devletinin farklı bölümleri, psikolojik olarak eğitilmiş (ya da daha ziyade yarı-eğitilmiş) personel subayları; son olarak belki de bunlar içerisinde en önemlisi olan kitle iletişim araçları. Papaz ve yaşlı teyze ara sıra halen yardımcı olabilirler. Fakat "modern insanın" yeni yönelim kurumlarına doğru gitmekte olduğu daha muhtemeldir. Bu amaç için kişi, bir ofisi, bir kurumu ziyaret etmek ya da bir pratiği yerine getirmek zorunda kalmaz. Oldukça basit bir biçimde televizyona bakarak bir dizi terapötik programla yüz yüze gelir. Bunun yerine diğer bir kişi de kitapçıya gider ve kitaplıklardan hayatın dışsal ya da içsel yönleriyle ilgili günümüz zorluklarına uyarlanmış kişisel gelişim kitaplarını seçer.

Kitle iletişim medyasında bir kelimenin iletilmesinde dahi, yayıncılıktan televizyona, bu geçiş fark edilir. Sık sık doğru şekilde söylendiği gibi, bu kurumlar modern anlamlı yönelimde –ya da daha açık şekilde anlamın iletilmesinde– anahtar bir rol oynamaktadır. Onlar, tipik problemler için tipik yorumlar sağlayarak kolektif ve bireysel tecrübe arasında aracılık yaparlar. Diğer kurumlar gerçekliğin ve değerlerin yorumlanmasıyla ilgili ne yaparlarsa yapsınlar, medya bu ürünleri seçer, paketler, onları süreç içerisinde dönüştürür ve dağıtım şeklini belirler.

Modern toplum, anlamın üretimi ve aktarılması için birçok özelleş(tiril)miş kuruma sahiptir. Bu kurumların işleyiş şekillerinin analizi ve tipolojilerinin çıkarılması zaruri olmasına rağmen, sosyal bilimciler bu problemin üstesinden gelmeye tereddütlü bir şekilde yaklaşmışlardır. İlk tahminden hareketle dahi açık bir piyasa (örneğin psikoterapi) üzerinde yorumlayıcı hizmetlerini sunan kurumlar ile daha küçük, çoğunlukla da daha şiddetli biçimde kapalı bir anlam ve maneviyat (sektler, kültler ve daha katı şekilde tanımlanmış yaşam tarzlarıyla bütünleşmiş gruplar) topluluğu gereksinimini gideren kurumlar birbirinden ayırt edilebilir. Eski ve yeni kurumlardaki anlam-üretim tarzları konusundaki farklılığın bazı faydaları vardır. Gerçekliğin kendi yerleşik yorumlarını yapabileceği en iyi şekilde yaparak işlemeye devam eden ve bu yorumları çoğulcu ortam içerisinde rekabetçi bir şekilde sunan eski tip kurumlar (en önemlileri kiliselerdir) var. Daha yeni kurumlar ise başlangıç çizgisinden başlamalıdırlar; onların da geleneksel anlamlardan farklı kültürlere ve dönemlere serbestçe gidip gelebilme "avantajları" vardır. Bu tür kurumlar her ne kadar tekil, iyi tanımlanmış, antik bir anlam yığınına bağlı kalmaktan özgür olsa da, onlar da istisnasız senkretik görünüme sahiptirler. Asya'dan ithal edilen meditasyon teknikleri ve psikoterapinin en yeni pratikleriyle birlikte, baş döndü-

rücü cinsel deneyimler de sınırlı bir küçük-burjuvanın aile mutluluğu idealinde görünür olmaktadır. Bunların hepsi geç kapitalizmin kitlesel çaptaki reklamcılığı aracılığıyla dünyaya yayılmaktadır. Gerçekliğin bu farklı yorumları üzerinde değişiklikler yapmak, iyi derecede bir kabiliyeti gerektirir ve zaten bunun sonucunda da bu yetenekler konusunda uzmanlaşmış birçok profesyonel iş kolu ortaya çıkmıştır. Bunlar, ekonomistlerin sektör olarak adlandırdığı "bilgi endüstrileri"nin iş kollarıdır. Helmut Schelsky bunları eğitim, danışmanlık ve diğer insanların planlanmasıyla ilgili olan meslekler şeklinde tasvir eder.

Anlam üreten kurumlar bir dizi muhtemel seçeneklere sahiptir. Ancak, stratejik açıdan bu kurumlar toplumdaki yorumlayıcı görünümlerini zorla kabul ettirmeyi seçerek muhtemel seçenekleri iki ana olasılıkla sınırlandırırlar. Bir taraftan eski ve yeni tedarikçileriyle birlikte rekabetçi biçimde hayatta kalmak zorunda olduğu piyasaya girebilirler. Diğer taraftan ise amaçları için devleti seferber edebilirler. Üreticiler ya yasallaştırmalar yoluyla tekelci bir pozisyon elde edebilir –yalnızca kalifiyeli psikologlar psikoterapiyi uygulayabilirler– ya üretimleri bir devlet desteğini kendisine çekebilir –kamu sağlığı sigortası psikoterapinin ücretini ödeyebilir– ya da üretimlerinin devlet aracılığıyla dağıtımını yapabilir –belirli suç kategorileri, bir psikoterapist tedavisi için ibraz etmeye zorlanabilir. Bu gelişim belli bir ironiden mahrum değildir. Kiliselerden alınarak demokratik, kanun temelli devletlere verilen tekellik pozisyonu, anlam üretimiyle ilgili oluşturulmaya çalışılan birtakım yeni kurumlar, şimdilerde demokratik refah devletince tartışılmaktadır. Artık eski anlamda kurulu kiliselerden bahsetmek çok zordur. Bunun yerine resmi terapiler ve Philip Rieff'in ifadesini başka bir şekilde söyleyecek olursak, terapötik bir devlet var. Ancak bu gözlem, çalışmanın sınırlarının çok ötesine uzanan düşüncelere yönlendirmektedir.

Bu kurumlar Arnold Gehlen'in terminolojisiyle "ikincil kurumlar" şeklinde tanımlanabilirler. Bu ifade, söz konusu kurumların artık geçmişte olduğu gibi toplumun merkezinde yer almadığı anlamına gelir –zira bir zamanlar kiliseler "köyün ortasındaydı". Bunun yerine onlar bugün sınırlı ve oldukça uzmanlaşmış işlevler icra etmektedir. Daha öte bir farklılığı zikretmek bu bağlamda faydalı olabilir. Bir taraftan bireylerin kendi kişisel değerlerini özel yaşamlarından toplumun farklı alanlarına aktarmasına ve toplumun geri kalanını şekillendirecek bir güç vermesine imkân tanıyacak şekilde bu değerlerini uyarlamalarına imkân tanıyan kurumlar olduğu gibi, diğer taraftan, bireylerin sembolik törenlerinin daha çok ya da daha az pasif bir nesnesi olarak ancak bireylere yardımcı olabilecek kurumlar da söz konusudur. Durkheim'den beri sosyolojide iyi şekilde bilindiği gibi, bunlara "aracı kurumlar" ismi verilir. Birey ile toplum içerisinde sistemleşmiş olan deneyim ve eylem kalıpları arasında aracılık etmesinden hareketle bunlara "aracı" adı verilmiştir. Bu kurumlar aracılığıyla bireyler toplumsal anlam stokunun üretimine ve işleyişine aktif bir şekilde katkıda bulunurlar. Var olan anlam stokunun, otoriter bir şekilde verilmiş ve kurallarla belirlenmiş şekilde değil de, toplum bireyleri tarafından şekillendirilen ve daha sonraki değişimlere açık olan bir olasılıklar repertuarı şeklinde tecrübe edilmesi, bu kurumların etkilerinden kaynaklanmaktadır.

Aracı ve aracı-olmayan kurumlar arasındaki farklılıklar bir özet halinde ele alınamaz. Bir eylem alanının somut bir işleyişinin deneysel analizleri aracılığıyla bu ancak mümkün olabilir. Yerel bir kilise topluluğu, psikoterapist bir grup, hatta refah devletinin bir temsilcisi, onunla ilişkili olan insanların aralarındaki yapıyı bağdaştırma konusunda doğru şekilde rol alabilir. Ancak, kurumun aynı formu, empoze edici, zorlayıcı bir yaratık olarak görülebilir ve hatta kendisiyle ilgili olan bireylerin yaşam dünyalarına düşmanca bir tavır da takınabi-

lir. Bunların her ikisi de "ikincil"dir ve her ikisi de anlamın iletimini sağlamaktadır. Bununla birlikte önce zikrettiğimiz kurum tipi, modernleşmenin "yabancılaşma" ve "anomi" gibi negatif yönlerini yumuşatmaya ve hatta anlam krizinden üstesinden gelmeye uygundur. Eğer bu tür kurumlar ikincil bir forma bürünürlerse, bu kez "yabancılaşma"ya sebep olacaklardır.

Bizim bir ileri mülahazamız da kiliseler hakkında olacaktır. Pratik olarak bütün modern-öncesi toplumların "birincil kurumları" arasında din merkezi bir yer teşkil eder. Bu merkeziyetlik, Durkheim'in "din" kavramına temel oluşturur. Din, ona göre gerçekliğin bütün müşterek yorumlarını, dünyanın tutarlı bir görünümü içerisinde toplayan, hem bilinç hem de vicdan anlamında toplumsal ahlâkın oluşumunu sağlayan, toplumun tüm katmanlarında etkisi görünen sembolik bir çare idi. Daha önce de bahsedildiği gibi, modern toplumlardaki dini kurumlar artık bu pozisyonda olduklarını iddia edemezler. Onlar artık yüksek değer ve anlam düzenlerinin tek hamili konumunda değillerdir. Hızlı bir şekilde ikincil kurumlar seviyesine doğru inmektedirler. Merkezden "kırsalın" periferisine çekilmişlerdir. Halen müze gibi ayakta duran azametli resmi binalar ve teolojik olarak meşrulaştırılan öz-tanımlamalar ("Katoliklik", "una sancta",[9] "insanların kilisesi" gibi) artık deneysel gerçekliklere ayak uyduramamaktadır. Kiliseler kendi kıymetsiz kamusal rollerini terk ederek, kilise üyeliğini devam ettiren ya da yakın zamanlarda kiliseye katılmış olan kişilerin yaşamlarında özel bir rol üstlenmiştir. Roldeki bu değişiklik, yalnızca negatif anlamda bakmayı gerektirmemektedir. Toplumdaki merkezi rolünü bütünüyle kaybetmesine rağmen –bu kayıptan dolayı bazı durumlarda açık bir şekilde– kilise, halen, hem bireylerin hayatları hem

9 T.S.N.: Katolik kilisesinin tek kutsal kilise olduğu ve sonsuza kadar da varlığını sürdüreceği iddiasını taşıyan bir akımdır.

de toplumun bütünlüğü açısından pozitif etkilere sahip olmakta ve bir aracı kurum olarak fonksiyonunu yoğun şekilde sürdürmeye devam ettirmektedir. Birey için kilise en önemli anlam topluluğu olabilir; kilise aracılığıyla birey özel yaşam ile toplumsal kurumlara katılma arasında anlamlı bir köprü kurabilir. Zira kilise, hem aile hayatına ve hem de bir devlete tabiiyete anlam katar. Toplumun bütününe önemli bir atıfta bulunur. "Büyük" kurumların (ve hepsinden öte devletin) istikrarını ve güvenirliliğini destekler ve bireylerin topluma "yabancılaşmasını" azaltır. Bu elbette ki dinin merkezi toplumsal rolünün daimi olmasıyla ilgilidir. Ancak, kilise bugün bir aracı kurum olarak fonksiyonunu sürdürürken, bunu herhangi bir cebir kullanmaksızın yapmaktadır. Önceki rolüne zıt olarak, burası önemli bir ayrım noktasıdır.

Kiliseler, sosyal işlevlerle ya ilişkisiz ya da çok az ilişkili olarak önemli ve bütünüyle dini fonksiyonunu da yerine getirebilirler. Bu, yalnız yaşayan, ailesi ve mesleği olmayan, siyasal ilgisi bir gazetenin rastgele okunmasıyla sınırlı olan yaşlı bir insan örneğinde geçerlidir. Bu insanlar için kilise hayatına katılmak, ciddi bir öneme sahip olabilir –kilise ayininde, dualarda, İncil sınıflarında ve toplumsal olarak tanımlanan rollerin ötesine geçen eylemlerde, bu tür insanlar kendilerini anlam topluluklarının üyeleri olarak hissedebilirler. Eğer kiliseler sosyal işlevleri de yerine getirirlerse, yukarıda tartışıldığı şekilde anlam iletimini sağlayabilirler ya da kilise üyelerinin yalnızca özel hayatlarında etkili olabilirler. Sonraki bahsettiğimiz fonksiyonlar uzun bir zamandır Pietistler ya da Protestanlığın evanjelik kolları tarafından icra edilmektedir. Fakat bu tür "özelleştirilmiş" dinler dolaylı olarak sosyal sonuçlara sahip olabilmektedir ki, örneğin Max Weber bunların ne kadar önemli olduğunun farkındaydı. Mesela dini değerlerle düzenlenmiş bir aile hayatının, "meslek" davranışına (ve böylece ekonomiye) ya da siyasal alandaki davranışa hangi boyut-

larda etki ettiği meselesi cevaplanmamış bir sorudur. Her halükarda, bir aracı kurum olarak kiliseler, kendi dünya görüşü aracılığıyla bireyi kamusal rolleri konusunda ve sonra da dini anlam topluluğunun diğer üyeleriyle uyum içerisinde kamusal yaşamda bunları nasıl eyleme dökeceğiyle ilgili düşünmeye sevk ederek doğrudan bir şekilde toplumsal sonuçlarını sürdürmektedir. Kiliselerin bu rolü, demokratik olarak oluşmuş toplumlarda ayan beyan şekilde özel bir öneme sahiptir. Alexis de Tocqueville de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki demokrasi ile ilgili çalışmasında zaten bu sonuca varmıştı.

Özetleyecek olursak; teorik mülahazalarla vardığımız sonuçlardan hareketle öznel ve özneler-arası anlam krizinin yayılmasıyla ilgili yapısal şartlar, her ne kadar onlar kendilerini oldukça farklı şekilde göstermeye çalışsalar da, günümüzün bütün Batılı toplumlarında bulunur. Bu şartların en önemlisi modern çoğulculuktur. Çünkü o, eylemleri düzenleyen, kimliğe dayanak oluşturan anlam ve değer sistemlerinin sorgulanmaksızın kabul edilme statüsünü yerle bir etme eğilimindedir. Bununla birlikte, modern toplumlar anlam krizlerinin etkileyici yayılışını "normal" şekilde tecrübe etmez. Hem öznel hem de özneler-arası anlam krizi, bu tür toplumlarda çok daha yaygın şekilde meydana gelir, bununla birlikte onlar bütün bir toplumu etkileyecek şekilde genel bir anlam krizine dönüşmez. Modern toplumlardaki "normalliğin" karakteristik şartları, gizli bir anlam krizi şeklinde isimlendirilebilir. Bu şartların nedenleri, modern çoğulculuğun sonuçlarının zıddına hareket eden çeşitli faktörlerdir ve bunlar en çok anlam krizinin üretilmesine karşı sorumludurlar. Bize göre bu faktörler içerisinde en önemlisi, aracı kurumların temel bir stokunun bulunmasıdır. Bu kurumlar anlamları üretmeye ve hem bireylerin yaşamlarındaki hem de toplulukların uyumundaki anlamları desteklemeye hizmet etmektedir. Onlar, bir bütün olarak kapsayıcı anlam ve değerler düzenini toplumun artık

ayakta tutamadığı zamanlarda dahi insanlara bir yönelim vererek, farklı değerler sisteminin bir tür düzenleyici örneği gibi davranırlar. Bütün toplumlar için geçerli olan bu kurallar bir arada yaşamaya olanak tanıyarak, herhangi bir ortak değerler düzenini empoze etmeden, farklı anlam topluluklarının işbirliği içerisinde olmalarına hizmet ederler.

Biz, bundan dolayı, aracı kurumların bağışıklık sistemi etkili olmaya devam ettiği müddetçe, "normal" modern toplumların, anlam krizlerinin bir salgın gibi yayılmasından zarar görmeyeceği hipotezini ileri sürüyoruz. Bu şartlar devam ettiği müddetçe, bütün modern toplumların bünyesinde var olan anlam krizi virüsü önlenmiş olacaktır. Ancak, eğer aracı kurumların bağışıklık sistemi belirli oranda diğer etkenler tarafından zayıf duruma düşürülürse, virüsün yayılmasını önleyebilecek hiçbir şey kalmayacaktır (karakteristik olarak, aracı kurumların zayıflamasına bir rekabet formu olarak yardımcı olan devlettir). Bize oldukça makul gelen bu hipotez, ne kadar formülasyonu basitleştirilirse basitleştirilsin, elbette ki dikkatli deneysel sorgulamaları gerektirmektedir. Son kısımda da bu deneysel sorgulamalara değineceğiz.

6. Toplumlar Anlam Krizlerinin Üstesinden Nasıl Gelecekler: Yanılsamalar ve Olasılıklar

"Kültürün bozulması", "modernitedeki anlam kaybı", "geç kapitalizmde insanoğlunun yabancılaşması", "kitle toplumundaki anlam enflasyonu" ve bunun gibi meselelerle ilgili şikayetler oldukça yenidir. Teologlar, filozoflar, sosyologlar, akademik olmayan sağ ya da sol kanattan ahlâki müteşebbislere varıncaya kadar hemen herkes bu şikâyetleri pek çok insan nesli için dile getirmektedir. Farklı ideolojik simgeler altında, bütün hayal edilebilir çareler, bireyin ahlâki olarak güçlendirilmesinden bütün politik-ekonomik sistemin devrimci dönüşümüne kadar, bireyin ve toplumun bu hastalıkları için tanıtılmaktadır. Kültürel şartların en fazla mübalağa edilen tanılarıyla ilgili şüphelerimizi giriş bölümünde üstü kapalı şekilde belirtmiştik. Buraya bir şeyi daha ilave edelim: Biz önerilen "terapilere" de aynı şüpheyle yaklaşmaktayız –radikal bireyciliğin, en nihayetinde bir bencillik haline geleceği gibi, radikal-toplumcu düşünceler de en sonunda mutlaka totaliter hale gelir.

Gerçekliğin bir özünün abartılarda bulunup bulunamayacağını ve teşhislerin yalnızca özel modern krizlerin gerçekleşmesinde yanılgıya düşüp düşmediğini görmek için, organizmayı kendi sağlıklı şartlarında tasvir etme girişiminde bulunduk. Biz ilk başta insan türünün asli unsuru olan eylem ve yaşamın anlamlılığına ve sosyal süreçler ile yapıların şartlandırmış olduğu şekiller içerisindeki görünümüne atıfta bulunduk. Sonrasında ikinci bir adım olarak, modern insanın, anlamın aktarılmasının, hayatın anlamının güvence altına alınmasının ve modernitedeki eylemin niteliğinin kendine özgü özelliklerini tasvir eden tarihsel değişimleri tanımladık. Kendi makul "terapötik" önerilerimizi karşılaştırmalı olarak formüle etmeden önce, "teşhisimizin" sonuçlarını kısaca özetlemeye çalışacağız.

Anlamın üretimi için özelleşmiş kurumları geliştirmemiş olanlar dahil olmak üzere bütün toplumlar, anlam üretim süreçleriyle bir şekilde ilgili olmuşlardır. Yine bütün toplumlar her halükârda, anlam unsurlarının toplumsal bilgi stoklarında özümsenmesi, tarihsel anlam stoklarının toplum bireylerine aktarılması ve bunların yeni ihtiyaçlara uyarlanması ile ilgili süreçleri kontrol etmek isterler. Kurumlar sayesinde toplumlar kendi anlam stoklarının temel unsurlarını muhafaza ederler. Kurumlar, bireye ve bireyin içerisinde yetişip büyüdüğü, çalıştığı ve öldüğü yaşam topluluklarına anlamın aktarılmasını sağlarlar. Bu eylemlerin nesnelleş(tiril)miş anlamı, otorite ve ekonominin büyük kurumları tarafından dikte edilirken, eylem sahasının geniş alanlarında onlar öznel anlamı da tayin ederler. Bütün toplumlarda bunlar şu ya da bu şekilde gerçekleşmeye devam eder; fakat bu hikâye farklı başarı dereceleriyle nihayete erer. Bundan dolayı da biz bu farklılıklara dair genel sebeplerin olup olmadığı sorusunu sormaya devam ettik.

Bizim bireysel kimlikle ilgili ilk kaygımız, eylemsel ve ya-

şamsal anlamın bireysel referans noktası üzerineydi. Çocuğun bireysel kimliği, kendisine yakın olan kişilerin eylemlerinde yansıyan davranışım görmek suretiyle şekillenir. Bu kişilerin eylemlerindeki kesin bir uyum, bundan dolayı, bireysel kimliğin uyumlu gelişimi için en önemli şarttır. Eğer bu şartla karşılaşılmazsa, öznel anlam krizinin olasılığı yükselişe geçer. Bundan başka, yaşam topluluklarının, gerçekliğin yorumlarıyla minimum düzeyde örtüşmesi gerektiğini göstermeye çalıştık. Yalnızca bu şartlar altında, topluluklar, üyelerinin yaşamlarındaki anlamın üretilmesi ve beslenmesinde destekleyici bir rol alabilirler. Beklenilen anlam topluluğu ile hâlihazırdaki anlam topluluğu arasındaki uyumun derecesi, özel bir önemi ortaya çıkarmaktadır. Biz, uyumsuzluğun derecesi arttıkça özneler-arası anlam krizinin daha büyük boyutlara ulaşacağını öne sürmekteyiz.

Dikkatimizi modern toplumlara yönelttiğimizde, onların kendinden önceki toplumlara kıyasla anlam sabiteliğini önleme gibi farklı bir özelliğe de sahip oldukları açık bir şekilde müşahede edilir. Bireysel kimlik aracılığıyla oluşan bu tür süreçlerdeki uyum, yaşam topluluklarında paylaşılan anlamların yükselmesinde yaşandığı gibi, oldukça zorluklar içerisinde şekillenmektedir. Hem öznel ve hem de özneler-arası anlam krizinin tekrar etme sıklığı, modern toplumların, özellikle de modern Batı toplumlarının yapısal karakteristiklerinin sonuçları göz önüne alındığında, oldukça anlaşılabilir hale gelmektedir. Kimlik krizleri hakkında konuşmak ve birbirinden ayrı istatistikleri birleştiren desenler, bu iki noktayı da onaylamaktadır.

Modern toplumların yaygın, temel bir özelliği, eylemlerin (diğer toplum şekillerinde bunlar halen anlama bağlı ve onunla ilişkilidir) kendine özgü kurumsal alanlarından bütünüyle farklılaşmasıdır. Büyük oranda başarı elde edilen

bu eylemlerin her biri, kendine özgü normlarını düzenleme konusunda özerkliği amaçlamaktadır, örneğin yüksek sosyal değerlerden kurtulma gibi. Ekonomi, siyasal otorite, din gibi birtakım kurumlar tarafından tanımlanan eylem şemaları, kendi temel fonksiyonlarıyla bağlantılı olan nesnelleşmiş bir anlama sahiptir. Bu yüzden, dini hariç tutarsak, bu anlam araçsal anlamda rasyoneldir ve hayatı yorumlama konusunda öznel şemalardan ayrı durmalıdır. Bireyler, isteklerini kendi değer yargılarına uyarlamaktansa, kurumun amaçlarına kendilerini uyarlamalıdırlar. Modern toplumların yapısal farklılaşması bundan dolayı genel anlamda birbirlerine bağlı olan anlam ve değer sistemleri ile ve devam eden yüksek varoluşla bağdaşmamaktadır. Ancak bu, bireysel kimliğin oluşumunda toplumsal anlamda garantiye alınmış uyumun ve yaşam topluluklarında yüksek düzeyde paylaşılan anlamın bulunmasının şartıdır.

Modernliğin yapısal karakteristiklerine, özellikle de Batı toplumları için, kendi temel karakteristiğiyle oldukça yakın ilişkide olduğu daha ileri bir özellik eklemek gerekir ki bu, modern çoğulculuktur. Bu çoğulculuk, yaşam toplulukları içerisinde yer alan anlam stokları etrafındaki koruyucu çerçevelerin artık bütünüyle sürdürülemediği bir süreçtir. Çerçevedeki aralıklardan dolayı insanlar ötelere bakamaz olur. Bu da eylemleri ve hayatı yönlendiren mutlak anlam katmanlarının sorgulanmaksızın kabul edilme statüsünü kaybetmesine sebebiyet verir. Bu durumun, patlak veren anlam krizlerinin tipik bir sebebi olduğunu gösterdiğimizi umuyoruz. Modern çoğulculuğa iki uç ve birbirine zıt reaksiyon söz konusudur.

Bir grup, koruyucu çerçevedeki boşlukları kapatmaya yönelik çaresizce girişimlerde bulunurken diğerleri çerçevede daha fazla boşluğun olmasını arzu etmektedir. Bu tepkiler yalnızca bireyler için değil, aynı zamanda kurumlar, toplu-

luklar ve sosyal hareketler için de iki farklı tavır içerisinde temellendirilebilir. "Köktenci" konum alış, eski değerler ve gelenekler için toplumun tamamını yeniden fethetmeyi amaçlar. Siyasetçiler kendi amaçlarıyla bağlantı kurarak bu tavrı tekrar tekrar istismar ederler, Batı toplumlarında bu biraz da başarıyla yerine getirilir. "Temellere geri dönüş" sloganıyla Başbakan John Major, bu tavrı kendi çıkarı için kullanmayı keşfeden son dönemdeki politikacılardan yalnızca biridir. Buna "zıt şekilde", rölativist konum alış, herhangi bir türdeki ortak değerlere ve anlam stoklarına vurgu yapmayı terk eder. Postmodern teorisyenler bu meşakkatli işi seve seve yaparak, bir türlü rahat bırakılmayan bireyin zihnine dahi toplumun çoğulculuğu fikrini yerleştirirler.

Çoğulculuğa karşı gösterilen reaksiyonlar yanlış ve hatta tehlikeli olabilir. Radikal değişkenleri içerisinde, zayıf grupların eylemlerini kontrol altına almak istediği zamanlarda, "köktenci" konum alış, öz-yıkıma sebebiyet vermektedir. "Diğer" konum alış ise güçlü grupların bu tavrı eyleme dökmeleri halinde yıkılmış olur. Bu iki tutumun ara formu da "kendi" grubunun toplum içerisinde bir bütün olarak gettolaşmasına yol açar. Bunu başarmak oldukça zordur ve elbette ki farklı bedelleri söz konusu olacaktır. Pensilvanya'daki Amişlerin, New York'taki Hasidik Yahudilerinin, Fransa'daki Cezayirlilerin, Berlin-Kreuzberg'deki Türklerin örnekleri bunu göstermektedir. Ne "köktenci" ne de "rölativist" konum alış, pratik nedenlerle uzlaşabilir. Fakat "rölativist" konum alış, kendi içyapısı anlamında dahi tutarsızdır. Eyleme dökülmesi halinde bu durum, toplumdan ayrılan bireyi ortaya çıkarır. Her iki taraflı da çelişik oldukça farklı normları eşit şekilde kabul eden bir kişi, sorumluluğunu üstleneceği tutarlı bir eylemi gerçekleştiremeyecektir. Böyle bir kişi bir eylemi niçin şu şekilde değil de bu şekilde yaptığına gerekçe gösteremeyecektir. Eylemleri bütünüyle keyfi görünecek ve hiç kimse bu

kişinin bir sonraki durumda karakterini tamamen değiştirip değiştirmeyeceğini garanti edemeyecektir. Bundan dolayı bireyler, sosyal ilişkilerin çift taraflı sorumluluğuyla eylemlerini sürdürmemesinden sorumlu olmayacaktır. Yaşam topluluklarının varoluşu için hayati derecede önemi haiz olan en asgari düzeydeki karşılıklı saygı da bundan dolayı toplumun bütünü için ortadan kalkmış olacaktır. Bununla birlikte "köktenci" konum alış, inançları doğrultusunda hareket ederken, "rölativist" olan konuşmaya mahkûm şekilde kalacaktır.

Modern toplumların anlam kriziyle nasıl başa çıkacağı sorusu gündeme gelirse eğer, en azından, modern toplumun iki farklı yapısal karakteristiğinin farklı sonuçlar doğuracağını kavramak hayatidir. Yapısal işlevlerin farklılaşması (ve onların ekonomideki araçsal-rasyonel kurumları olan yönetim ve hukuk) ve modern çoğulculuk, modern toplumun üyelerine sunabildiği uzun avantajlar listesi için ön hazırlık şartlarındandır: ekonomik refah; yalnızca maddi anlamda değil, aynı zamanda hukukla kuşatılmış refah devletinin fiziksel güvenliği ve parlamenter demokrasi gibi. Bununla birlikte aynı yapısal karakteristikler, modern toplumların, anlamın üretilmesi, iletilmesi ve korunması gibi bütün toplumların yerine getirdiği temel antropolojik bir işlevi yerine getirememesinden de sorumludur. Ya da en azından denilebilir ki, modern toplumlar, kendisinden önceki dönemlerde görece başarılı şekilde gerçekleşen bahsini ettiğimiz sosyal oluşumları aynı şekilde icra etmemektedirler. Modern toplumlar anlamın üretilmesi ve iletilmesi için özelleş(tiril)miş kurumlara sahip olabilirler ya da bu tür kurumların gelişmesine izin verebilirler; fakat artık anlam ve değer sistemlerini toplumun tamamına genel anlamda birbirini bağlayan bir tarz içerisinde aktaramaz ya da bunları muhafaza edemezler. Müreffehlik ya da başka avantajlarla ön plana çıkan modern toplumların yapısı, öznel ve özneler-arası anlam krizinin ortaya çıkışının şartlarını meydana getirir.

Modern toplumda anlam krizinin ortaya çıkmasına ve yayılmasına karşı koyan hiçbir süreç ve yapının kalmaması durumunda, bu toplumlar en güçlü anlam krizi salgınına ev sahipliği yapacaktırlar. Bu da kesinlikle modern toplumların, krizleri ortaya çıkaran bazı nedenlere dayanak teşkil eden desteklerin ve güvencenin faturasını yüksek bir bedelle ödeyeceği anlamına gelecektir. Aşırı bir şekilde bu yüksek bedele odaklanarak ve aynı zamanda elde edilen avantajları görmezden gelerek, modern toplumun sözüm ona ciddi hastalıklarına karşılık radikal tedavi yöntemleri de uygulanabilir. Tedavi yöntemlerinin fiilen totaliter rejimler tarafından uygulandığı böyle durumlarda, bu tedaviler hastalıklardan daha ölümcül hale dönüşebilmektedir.

Bununla birlikte, öncülleri yanlış olduğundan dolayı böyle bir tahminin dahi tek başına avantajlarından ve dezavantajlarından anlam çıkarma girişiminde bulunmaya dahi ihtiyaç duyulmayabilir. Sorgulanmaksızın kabul edilen tek bir anlamlar ve değerler stokunun genel olarak geçerli olduğu modern-öncesi toplumların yeniden inşasıyla, maddi zenginliğin genel bir anlam krizini boydan boya kuşattığı bir toplumun mukayese edilmesi tezat oluşturmaz. Yalnıza modern anlamdaki zorlamayla mümkün olabilecek olan modern-öncesi toplumsal yapıyı restore etme girişimleri kısa ya da uzun vadede başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fakat bu nokta, bu bağlamda modern toplumların karakteristik görüntüsünün karmaşık hale getirildiği gerçeğinden daha az önemsizdir. Daha açık şekilde söylersek, temel toplumsal yapının anlam krizlerinin ortaya çıkışına imkân sağlayan ve bu tür krizlerin yayılma ihtimalini artıran söz konusu toplumlarda, özel önleyici süreçler, anlam krizlerinin engelsiz yayılışının önüne geçmiş ve krizin toplumun tamamına etki etmesine mani olmuştur. Bu yapıların en önemlisi, bizim "aracı kurumlar" kavramını kullanarak anlatma teşebbüsünde bulunduğumuz şeydir. Önceki

başlıkta bu kurumların güçlü ve zayıf yönlerini tartışmıştık. Sadeleştirerek tekrar söyleyecek olursak: Modern toplumların temel yapısı, henüz başlangıç aşamasında olan anlam krizine yol açmaktadır. Ancak, modern toplumlarda, anlam krizi alevinin toplumun tamamına sirayet etmesini önleyen kısmi yapılar, hepsinden önemlisi de "aracı kurumlar" vardır. Bunlar, modern toplumlardaki niceliğine ve niteliğine bağlı olarak daha çok ya da daha az başarılı olurlar. Bahsi geçen benzer yapısal şartlar, bu krizleri önleyici güçlerin başarısızlığına sebebiyet vermekte ya da –bu zorlamaları güçlendirici unsurlar anlam krizine engel olunmasına yardımcı olsa da– bu yapıların belirli zayıflatıcı unsurları anlam krizlerinin yayılışına sebebiyet verebilmektedirler.

Bu tartışmadan anlam krizleriyle "terapötik" şekilde üstesinden gelebilen toplumlarla ilgili birkaç mantıklı, gerçekçi metottan birini sonuç olarak söyleyebiliriz. Anlam krizlerinin temel sebepleri hakkında, örneğin modern toplumun temel yapıları hakkında, vehimlere kapılmanın gereği yoktur. Farklılaşmaya ve henüz kendini ölümcül bir konumda ifşa etmeyen çoğulculuğa karşı bir panzehir yoktur. Aracı kurumlar homeopatik ilaçları[10] yalnızca idare edebilir. Hastalığın görünümlerini yumuşatmalarına ve bu hastalığa karşı bağışıklık gücünü artırmalarına rağmen bahsini ettiğimiz aracı kurumlar, sebepleri tamamen ortadan kaldıramaz. Onlar anlam krizlerini ancak başlangıç aşamasında tutarak toplumun tamamına yayılmasına engel olur. Anlam krizlerine olan sürekli eğilimlerin, özel olarak nahoş kabul edilmediği şartlar içerisinde, hasta daima hayatta tutulur.

Moderniteye karşı gösterilen "rölativist" tepkinin

10 T.S.N.: Homeopati, bir hastalığın yol açtığı hastalık belirtilerinin, aynı belirtileri sağlam bir insanda ortaya çıkarabilecek ilaçların çok düşük dozlarda verilmesiyle ortadan kaldırılabileceği ilkesine dayanan tedavi yöntemidir.

imkânsızlığı ile "köktenci" tepkinin korkutucu olasılıkları arasında başka bir konum daha vardır. En iyi ihtimalle yapısal farklılaşmanın ve modern çoğulculuğun negatif sonuçlarıyla barışılabilir. Birisi modern toplumun totaliter rejimler tarafından yıkılmasına karşı çıkar; fakat diğer taraftan modern çoğulculuğun kutsanışına katılmak için de bir gerekçe görmez. Sezinlediğimiz kadarıyla bu gösterişsiz fakat gerçekçi bir plandır: Aracı kurumlar, köktenci tavırları temsil etmediği, anlam ve inanç topluluklarının oluşturduğu "küçük yaşam dünyalarını" (uzun yıllar önce Benita Luckmann tarafından öne sürülen bir terimdir) teşvik ettiği ve üyelerini çoğulcu bir "sivil toplumun" taşıyıcıları olarak geliştirdiği yerlerde desteklenmelidir. "Küçük yaşam dünyalarında" ilişkisel anlam temsilcileri tarafından sunulan çeşitli anlamlar, basit şekilde "tüketilmemektedir"; daha ziyade bunlar iletişimsel olarak benimsenmekte, anlam ve yaşam topluluklarının unsurları içerisinde seçmeci şekilde işleme tabi tutulmaktadırlar. Bu sıradan fakat hiçbir surette edilgen durumda olmayan temel konum alış –devletlerin sosyal ve kültürel politikalarının ötesinde yer alan– medya politikaları için önemli imalar barındırmaktadır. Anlam iletiminde bulunan öncü temsilcilerin, örneğin kitle iletişim araçlarının, sorumluluklarından biri, anlam konusunda hükümet denetiminden çıkmış bir piyasa bağlamı içerisinde aracı kurumları desteklemektir. İçerik açısından onlar "köktencilerin" dogmatik toplulukçuluğu ile "postmodernitenin" değişken solipsizmi/tekbenciliği arasında bir orta yolda seyretmektedirler. Modern Batı toplumlarında sosyal ve kültürel politikalar, kısmen çelişkili işlevleriyle birlikte oldukça fazladır. Eğer gözlemlerimiz doğruya yaklaşacaksa, devletin temel sosyal ve kültürel politika çabalarının henüz başlangıç aşamasında olan anlam krizinin üstesinden nasıl geleceğiyle ilgili nasıl bir yol takip etmesi gerektiği açık bir şekilde belirtilmelidir. Örneğin çoğulcu "sivil bir toplum"da

aracı kurumların nasıl gelişeceği, ilerleyeceği ve bunları yaşam ve inanç topluluklarını anlam kaynakları bakımından nasıl destekleyeceği gibi unsurlar açıkça ortaya konulmalıdır.

Daha önce de söylendiği gibi, aracı kurumların kimliklendirilmesi daima kolay gerçekleşmez. Aracı kurumlar, kendilerini referans gösterdikleri şeyler yoluyla değil, etkileri aracılığıyla ön plana çıkabilir. Bundan başka, bu tarz kurumların en etkili şekilde nasıl destekleneceğine dair tek bir basit formül de yoktur. Ancak, bu ikiz problemler deneysel araştırmalarla çözüme açık görünmektedirler. Bu aracı kurumların gerçek anlamda teşvik edilmesine dair isteğin bulunup bulunmaması da bir başka meseledir. Bu hem büyük ideolojilere, partilerin sığ gündelik politikalarına hem de anlamın iletilmesinden sorumlu temsilcilerin ticari ilgilerine bağlıdır. Akademisyenler en iyi ihtimalle politika ve iş dünyasında istek uyandırabilirler; fakat böyle bir bağlılığı gerçek anlamda yönlendirme gibi bir sorumlulukları yoktur.

7. İleriye Dönük Beklentiler

Önceki tartışma konumuzda bazı sorunlara ancak kapsamlı deneysel çalışmalarla cevaplar üretilebileceğine birçok kez işaret etmiştik. Tartışmamız çok katmanlı ve kompleks bir problem ile ilişkiliydi. İnsan hayatındaki ve eylemleri içerisindeki anlam inşasının antropolojik temelinden modern dünyada anlam krizlerini oluşturan özel şartlara kadar modern toplumlardaki anlamın yapısını derinlemesine ele aldık. Bundan dolayı çeşitli problem alanlarının pek çoğu içerisinde araştırma şartlarının, cevaplanmış sorulardan daha ziyade cevaba açık sorularla karakterize olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu, daha öncesinde de atıfta bulunduğumuz araştırma sorularından hareketle, epeyce yekûn tutan problemlerin deneysel soruşturmalarla açıklığa kavuşturulması gerektiği anlamına gelmektedir.

Bu soruşturmanın başlarında bilincin genel akış seyrindeki bireysel deneyimlerin ayrılmasından bunların diğer deneyimlerle ilişkili olduğu sürece varıncaya dek anlamın inşasını izah

ettik. Bireysel deneyimlerin anlamının deneyim şemalarında, deneyim şemalarının anlamının eylem kalıplarında ve eylem kalıplarının anlamının da hayat idamesinin genel kategorilerinde yer aldığını söyledik. Farklı şemaların, kalıpların ve kategorilerin anlamlarının, yüksek değerlerin düzenlenişinden hareketle farklı uzaklıklarda konumlandığını gördük. Bütün deneyim ve eylemlerin anlamının ve daha kesin bir şekilde hayat idamesinin anlamının yüksek değerlere, örneğin ahlâki alanla ilişkili olarak, referansla belirlendiğini söyleyenler olabilir. Fakat pek çok durumda yüksek değerlerle olan bağlantı, dolaylı ve üstü kapalı iken; bazı deneyim ve eylem şemalarının anlamları ise, doğrudan ve bariz şekilde yüksek değerlerle ilişkilidir. İlkinin ahlâkla olan ilişkisi, ancak şemalardan yüksek değerlere kılavuzluk yapan bağlantıları analiz ederek ve üzeri kapalı değerler ilişkisini sarih hale getirerek açıklığa kavuşturulabilir. "Eğer caddede bir cüzdan bulursam onu kayıp mallar bürosuna teslim ederim" ilkesinin çiğnendiği bir eylemin ahlâki karakteri besbelli ortadadır. Buna mukabil, birisinin "çorbanın sıcak" olduğuna dair yorumda bulunması durumunda, eğer yorum yapan kişi çorbayı pişiren kişi değilse ve çorbayı yapan kişi de o kişinin söylediklerini duyma mesafesindeyse, buradaki ahlâki ima oldukça açıktır. Aynı kişinin "bana çorbayı yine sıcak verdin" cümlesini söylemesi durumunda ise, ifade etmeye çalıştığımız ima daha da açık hale gelir.

Farklı deneyim ve eylem şemalarının ahlâki çağrışımlarıyla ilgili bu tür ayırt edici özellikler, anlam ve değer sistemlerini analiz etmeyi arzu eden ve anlamın ahlâki görünümleriyle doğrudan ilgilenenler için oldukça faydalıdır. Bu tür ayrımsal özellikler aynı zamanda yüksek değer düzenlemelerinin eylem ve ilke normlarına aktarılarak, adım adım sıradan gündelik eylemlere nasıl dönüştüğünün izini sürmek isteyen kişiler açısından da oldukça faydalıdır.

Modern toplumlardaki değer ve anlam sistemlerinin analizi, özel zorluklarla başa çıkmalıdır. Daha önce modern toplumlarda tekil ve genel anlamda birbirine bağlı olan değerler düzeni hakkında konuşmanın çok ihtimal dahilinde olmadığını söylemiştik. Meşrulaştırılmış davranış normları sisteminin ötesinde, halen genel anlamda ahlâkiliğin unsurlarının var olduğunu söylemek doğru olabilir. Fakat itinalı çalışmalar yapılmaksızın bu unsurların neleri içerdiği ve bunların birlikte yerleşik bir ahlâkilik çerçevesi oluşturup oluşturmadığı konusunda bir karara varmak kolay değildir. "Parçalı kateşizm"[11] formlarında ve tikelci ideolojik programlar içerisinde belirlenebilecek olan farklı yaşam ve inanç toplulukları boyunca yayılmış çoklu bir ahlâkiliğin bulunduğu kesin gözükmektedir. Bu farklı ahlâkiliklerin –biz burada daha önce tartıştığımız herhangi bir özel işlevsel alanın (tıp etiği ya da iş etiği gibi) etiklerinden bahsetmiyoruz– ne ölçüde müşterek unsurlara sahip olduğu sorusu, mevcut araştırmaların tatmin edici bir cevap veremediği meselesine kadar götüren ucu açık bir sorudur. Bu tür müşterek unsurlar yoksa bile, bu, modern toplumlardaki insanların eylemlerini ve yaşam tarzlarını, topluluklarının yaşamında ve inancında geçerliliğe sahip yüksek değerlere göre yönlendirmedikleri anlamına gelmez. Hatta "ahlâksızca" davrananlar bile, kuralları ihlal edişlerini gizlemeye ya da bunlar için bahaneler üretmeye girişerek (riyakârlık erdeme karşı kötülükle ödenen bir saygıdır) ahlâkiliğe genellikle boyun eğecektir.

Her halükarda modern toplumda bireyler, anlam güvensizliğinin ve ahlâki gerekçelendirmedeki belirsizliğin üstesinden gelmek zorundadır. Her şeyden önce onlar kendilerinin iyi ve doğru gözüyle baktıkları şeylere başkalarının da iyi ve doğru şeklinde bakacaklarını beklememelidirler; ikinci ola-

11 T.S.N.: Kateşizm, Hıristiyanlıkta dini törenlerde uygulanılan ritüellerin, duaların ve ilahilerin retorik olarak öğretilmesi işine denir.

rak, bireyler kendileri için dahi neyin iyi ve doğru olduğunu kesinkes bilemezler. Kurumlar, eylemlere ve muhtemelen bazı özel etik türlerine objektif şekilde karar verebilen kendi araçsal-rasyonel teşkilatlarına sahiptirler. Farklı anlam stoklarına sahip yaşam toplulukları, yüksek koruyucu duvarlarla birbirinden ayrılmaz ve inanç toplulukları işleyişini sürdürürse, deyim yerindeyse bunlar toplumun bütün hatlarını çizerler.

Araştırmalar anlamın üretilmesi, iletilmesi ve kabulü olmak üzere üç düzey doğrultusunda yönlendirilmelidir. Bunların karşılığı ise sırasıyla i)kitle iletişim araçları; ii)topluluklar içerisindeki gündelik iletişim; iii)büyük kurumlar, topluluklar ve birey arasında aracı rol üstlenen aracı kurumlardır.

i) Kitle iletişim araçları düzeyi: Kitle iletişim araçlarının içeriği ahlâki anlamda yüklüdür; bazı durumlarda üstü kapalı (örneğin reklamlar ve haber bültenleri), ara sıra daha doğrudan (örneğin polisiye filmleri ve belgeseller) ve bazen de bireysel yaşamın ve toplumun ahlâki veçheleri, bilinçli şekilde adreslerine gönderilir (örneğin televizyon vaazları ve siyasi yorumlar). Bu bakımdan "kamu" medya kuruluşları ile bütünüyle "özel" olan medya kuruluşları arasında bazı farklılıklar söz konusudur; fakat biz henüz bu farklılıkların hangi boyutlarda olduğunu bilmiyoruz. Bununla birlikte kitlesel medya, devlet, kiliseler ya da oldukça çeşitli programlarla (çevrecilik; etnik, cinsel ya da diğer türden azınlıkları koruma gibi) düşünce topluluklarının temsilcileri olarak gönüllü kuruluşlar gibi ahlâki müteşebbisler tarafından, kendi amaçları doğrultusunda farklı derecelerle açık bir şekilde kullanılır.

ii) Çeşitli türdeki toplulukların gündelik hayatlarında yaşayan birey düzeyi: Her günkü sözlü iletişimde (ailede, barda, komşuyla kurulan diyalogda, iş yerinde ve aracı kurumların yüksek derecedeki kuruluş düzeyine erişmemiş olan, bun-

dan dolayı da bir sonraki aşamada ele alınacak olan düşünce topluluklarında) sabit bir ahlâkileştirme söz konusudur. Şikâyetlere, özürlere, birtakım özel normlara ve dedikodulara yapılan referanslarda bu ahlâkileştirme göze çarpar. İletişimin ahlâki veçhesi (örneğin karşılıklı atışmalarda) bu var olanlara referansta bulunabilir ya da var olmayan diğerleri (örneğin dedikodu) doğrultusunda yönlendirilebilir veyahut da örneklere genel bir yol içerisinde atıfta bulunabilir (örneğin televizyondaki bir kişi –mesela Maradona– hakkında aile bireylerinin birbirleriyle tartışması).

iii) Aracı kurumlar düzeyi: Daha önce de tartışıldığı gibi bu mesele, birisinin, hangi şeylerin bu kategoriye girdiği sorusuna cevap vermek zorunda olduğu ve araştırmaya başlamadan önce öyle kolayca çözemeyeceği özel bir problemdir. Biraz güvenle birisi çıkıp aracı kurumların bölgesel anlamda örgütlenmiş düşünce topluluklarının (çevreci gruplar, kiliseler gibi kurumlar) içerisine dahil olduğunu ve bunların bölgesel parti oluşumları; çeşitli türdeki kuruluşlar gibi yaşam toplulukları için anlam kaynakları olarak hizmet vermeye yetecek yerel köklere sahip olduğunu ifade edebilir. Bu kuruluşlardan hangilerinin aracı kurumlar ismini almaya layık olduğuna ancak onların bölgesel anlamdaki işleyişi incelendikten sonra karar verilebilir. Eğer onlar büyük toplum kurumları ile yaşam topluluklarındaki bireyler arasında aracılık yapamıyorlarsa, o zaman gerçek aracı kurumlar değillerdir.

İdeal görünümünde aracı kurumlar çift-yönlüdürler. Onlar bir taraftan büyük kurumlara, yani "yukarıya" doğru bakarken diğer taraftan da bireyin varoluşuna yani "aşağılara" doğru bakmaktadır. O halde anlam stoklarını yalnızca "yukarıdan" "aşağıya" iletmezler, aynı zamanda "sivil toplum" düşüncesinin öne sürdüğü gibi, "aşağıdan" "yukarıya" da iletirler. Bu oldukça nadirmiş gibi görünür; fakat bu alanın

gerçek anlamda incelenmesi ancak genel bir şüpheciliğin farklı toplumlarda eşit şekilde meşrulaştırılıp meşrulaştırılamayacağı sonucuna varılabilmesi ile mümkün olabilir. Bu soruya verilecek bir cevap daha önemli olacaktır. Bazı araştırmalara ve önceki gözlemlere dayanarak birisi devlet, kilise ve medya yoluyla bireylere ulaşan diğer "ahlâki müteşebbisler" ve bireylerin kendi kendilerine kabullendikleri değerler tarafından sunulan ahlâklar arasında genellikle büyük çelişkilerin bulunduğunu gözlemleyebilir. Gündelik iletişim seviyesinde, örneğin aile içerisinde, bu "ahlâki seçenekler" yalnızca "tüketilmez". Onlar iletişimsel olarak işlem görür, seçilir, reddedilir ve bireyin kendi koşullarına uyarlanır. Medyanın öğütleriyle gündelik gerçeklik arasındaki uçurumun halen açılmaya devam etmesi hafife alınmamalıdır. Eğer hoşgörü "yukarıdan" öğütlenmişse ve bu ortak iletişimsel çabalar yoluyla insanların "kendi" topluluklarında paylaşılan anlamlar içerisinde özümsenmemişse, bu, bireyler açısından nadiren önemli olacaktır.

Sık sık belirtildiği gibi, aracı kurumlara referansla sorulması gereken önemli soru şudur: Bu kurumlar gerçekten aracı olabilecekler mi ya da her iki yönde arabulucu rolünü üstlenebilecekler midir? Bu soruya verilecek deneysel cevap, her şey hesaba katılarak söylenecek olursa, modern toplumların, bizim yapabileceğinden şüphe duyduğumuz, en gizli anlam krizlerinde dahi hükmünü sürdürüp sürdüremeyeceğini belirleyecektir. Aracı kurumlar bize göre yalnızca bireylerin öznel deneyim ve eylem kalıplarının toplumsal sözleşmeye aktarılmasını sağlamayacak, aynı zamanda onların modern dünyada kendilerini tamamen yabancı gibi hissetmelerini engelleyecek anlam nesnelleştirilmesini garantiye alacaklardır. Ancak o vakit, kriz içerisindeki modernitenin tahribatından ya da tehditlerinden bireyin kimliğini ve toplumun özneler-arası uyumunu kurtarmak mümkün olacaktır.

Peter L. Berger
Thomas Luckmann

Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi

Ortak deneyim, davranış ve değer kalıplarının da içinde yoğrulduğu kapsamlı anlam bütünlüklerinin muhafazası ve aktarılması, tüm "modern-öncesi" toplumların birincil kurumlarının en temel işlevlerinden biri olmuştur. Bu durum, "modernite"nin tesisiyle sonuçlanan dönemden itibaren değişmiş; başta din olmak üzere bütünlükçü anlam kalıpları zayıflamış ve hatta çöküntüye uğramış ve devamında da büyük çaplı bir anlam krizi meydana gelmiştir. Günümüzün önde gelen sosyologlarından Berger ve Luckmann, bu anlam krizinin önüne geçebilmek için, "aracı kurumlar" adını verdikleri kurumların modern dönemde yeniden tesis edilmesi gerektiğini öne sürüyorlar. Yazarlara göre bu kurumlar, bireylerin öznel deneyim ve eylem kalıplarının toplumsal mutabakata aktarılmasını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda onların modern dünyada kendilerini tamamen yabancı gibi hissetmelerini engelleyecek olan anlam "sabitlemelerini" de teminat altına alacaktır. Ancak o vakit, kriz içerisindeki "modernite"nin tahribatından ya da tehditlerinden bireyin kimliğini kurtarmak ve toplumun özneler-arası uyumunu sağlamak mümkün olacaktır.

THO
131541
DPE

ISBN: 978-605844664 9
9 786058 446649

HERETİK